

TREBALLS DE LA SOCIETAT CATALANA
DE LLENGUA I LITERATURA, 2

JOAN BASTARDAS I PARERA

SUBSTANTIUS USATS EN SENTIT
FIGURAT COM A QUALIFICADORS
DE PERSONA

BARCELONA
2000

TREBALLS DE LA SOCIETAT CATALANA
DE LLENGUA I LITERATURA

2

TREBALLS DE LA SOCIETAT CATALANA
DE LLENGUA I LITERATURA, 2

JOAN BASTARDAS I PARERA

SUBSTANTIUS USATS
EN SENTIT FIGURAT COM
A QUALIFICADORS DE PERSONA

BARCELONA
2000

Bastardas i Parera, Joan

Substantius usats en sentit figurat com a qualificadors de persona. —
(Treballs de la Societat Catalana de Llengua i Literatura ; 2)

Bibliografia. Índex

ISBN 84-7283-516-2

I. Societat Catalana de Llengua i Literatura II. Títol

III. Col·lecció: Treballs de la Societat Catalana de Llengua i Literatura ; 2

1. Català — Metonímia 2. Català — Nominals

804.99-373.612.2

© Joan Bastardas i Parera

© 2000, Societat Catalana de Llengua i Literatura

filial de l'Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: juny de 2000

Tiratge: 600 exemplars

Compost per Víctor Igual, SL

Còrsega, 237, baixos. 08036 Barcelona

Imprès per Limpergraf, SL

Polígon industrial Can Salvatella. Carrer Mogoda, 29-31.

08210 Barberà del Vallès

ISBN: 84-7283-516-2

Dipòsit legal: B. 28143-2000

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita del titular del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

TAULA

1.	Vers una tipologia dels substantius qualificadors de persona . . .	7
1.1.	Del sentit recte al figurat: entre la retòrica i la lingüística . .	7
1.2.	Sobre altres substantius que s'usen per a qualificar persones .	11
2.	Alteracions de gènere i nombre en substantius usats en sentit figurat com a qualificadors de persona. Adjectivacions	23
2.1.	Substantius femenins que esdevenen masculins i plurals femenins que esdevenen singulars masculins	23
2.2.	Substantius masculins que esdevenen femenins.	51
2.3.	Formacions femenines procedents de substantius masculins usats en sentit figurat	51
2.4.	Formacions masculines procedents de substantius femenins usats en sentit figurat	57
3.	Consideracions finals sobre els substantius usats en sentit figurat com a qualificadors de persona.	60
	Bibliografia.	63
	Índex alfabètic	65

1. VERS UNA TIPOLOGIA DELS SUBSTANTIUS QUALIFICADORS DE PERSONA

1.1. *Del sentit recte al figurat: entre la retòrica i la lingüística*

1.1.1. Quan diem «*Aquesta noia (aquesta filla teva, aquesta col·laboradora teva) és un sol*» parlem metafòricament; quan diem «*Tenia una copa d'argent amb un peu de fusta*», també podem dir que parlem metafòricament. Però és ben clar que l'ús metafòric de *sol* de la primera frase és del tot diferent de l'ús metafòric de *peu* en la segona. És tractada en aquest darrer cas d'una metàfora estilísticament morta, incorporada plenament a la llengua; pertany a aquell tipus de metàfores que alguns tractadistes anomenen, no sé si encertadament, «metàfores lingüístiques» en oposició a les «metàfores poètiques». És per això que el sintagma *Una copa d'argent amb un peu de fusta* (juntament amb el sintagma *Una nota a peu de pàgina* i d'altres) serveix en el DGLC senzillament per a il·lustrar una de les accepcions del mot (en realitat un bloc d'accepcions): 'Base; cosa que serveix de suport; la part oposada a la capçalera'. El sentit figurat originari s'ha esvaït i la metàfora és morta. En canvi en la frase *Aquesta noia és un sol* la metàfora és viva, és a dir suggerent, o, si es vol, poètica, i això a pesar del seu caràcter banal i estereotipat. Podríem dir que l'anàlisi semàntica d'aquesta frase és cosa que pertany a la retòrica més aviat que a la lexicografia i això justifica que en el DGLC (ni en els diccionaris que he consultat) no es digui res del sentit o dels sentits figurats del mot *sol* en la llengua. Les metàfores són lliures i els diccionaris no poden recollir-les totes.¹

1. I tanmateix en la frase *Aquesta secretària teva és un sol* el mot *sol* no deixa de presentar un sentit convencional; no volem dir que tingui una bellesa resplendent com la de la Dama d'Aragó que era «bonica com un sol», sinó més aviat que sap resoldre els problemes amb gran eficàcia i, sobretot, amb amabilitat. 'Amabilitat' és el tret semàntic predominant del sentit figurat de *sol*, almenys quan s'aplica a una noia.

Les metàfores són lliures i una cosa és la retòrica i una altra la lexicografia. Però les coses són més complexes. Hi ha en efecte, en la llengua, una sèrie de substantius que, referits a una persona, s'usen per a qualificar-la, sovint d'una manera molt precisa. Em refereixo a substantius com *estaquírot*, *plom*, *bleda*, *cavallot*, *mussol*, *desastre*, *plaga*, *carallot* i encara *tros d'ase* (o *de pa* o l'enigmàtic *tros de quò-niam*). Pertanyen a camps molt diferents i diversos. Semànticament, quan s'usen fent referència a persones, són pròxims als adjectius qualificatius. Encara que no sigui més que per entendre'ns podem anomenar-los «substantius qualificadors de persona».² Aquesta afinitat semàntica amb els adjectius pot tenir unes conseqüències formals diverses: uns canvien de gènere, uns altres presenten usos adjectivals i uns altres esdevenen veritables adjectius. No hi ha diferències substancials d'ús entre aquest grup i el del mot *sol* si no és en raó de freqüència i fixació semàntica o en raó del manteniment més patent del valor «poètic» de *sol* juntament amb el seu caràcter positiu.

1.1.2. Hi ha una altra classe de substantius que s'usen també com a qualificadors de persones, però que no tenen un origen metafòric, sinó més aviat metonímic. En la frase «*Que J. G. era un gran cor, no ho negaran ni els seus detractors*», el sintagma *Un gran cor* equival a *Una persona que tenia un gran cor*, però els diccionaris no diuen que *gran cor* vulgui dir 'Persona de cor gran', i no ho diuen perquè la cosa pertany a la retòrica més aviat que a la lexicografia; i, tanmateix, la unitat fraseològica *Tenir un gran cor*, 'Posseir nobles i generosos sen-

2. Veig ara, acabada ja pràcticament la redacció del present treball, que María Moliner usa sovint en seu diccionari (*Diccionario de uso del español*, 2 vols, Madrid, Gredos, 1970-1971) el terme «nombre calificativo» que ella mateixa dins l'article 'nombre' (v. II, p. 518b) explica així: «N. CALIFICATIVO O DESCRIPTIVO. Se llaman así en el diccionario los que se aplican a cosas distintas de las que designan propiamente para denotar en ellas cierta cualidad o manera de ser; como "ángel, Herodes, alcornoque" o "mocososo". Después menciona les formacions gramaticals en les quals es troben: «tales nombres se emplean en aposición: 'una ciudad jardín'; con "un -a": 'estás hecho un Demóstenes'; en la construcción "el ... de" que se emplea también con los adjetivos: 'El calabaza de su novio'; y como apelativo en forma exclamativa: 'Avestruz! Sopenco! Pedazo de alcornoque!'. Hi ha coincidències i discrepàncies entre allò que María Moliner entenia per «nombre calificativo o descriptivo» i el terme que fem servir aquí, «substantiu qualificador de persona», més restringit (no hi entrarien ni *jardín* ni *mocososo*, que procedeix d'un adjectiu).

timents', sí que deu pertànyer a la lexicografia, almenys en la mesura que les frases fetes pertanyen a la lexicografia. Ara, hi ha una sèrie curta de formacions semblants que presenten un sentit figurat estable i del tot consolidat. Es tracta de substantius que designen coses no externes a la persona humana, sinó que pertanyen a ella per naturalesa i intrínsecament (des de l'ànima a la vergonya passant per la llengua); aquests substantius acompanyats d'un adjectiu qualificatiu o quantificador poden referir-se metonímicament a la persona que les té en la qualitat o quantitat que l'adjectiu indica. En el DGLC figuren aquestes dues frases: *Males llengües diuen (...)* i *És una mala llengua*. El mateix diccionari recull les frases següents: *Ésser un cap boig, calent, de trons, desgavellat, fluix, lleuger, verd, de pardals* ('Dit d'una persona sense seny') i *Ésser un cap buit, d'ase, de carbassa* ('Dit d'una persona nícia, ignorant') i encara *Ésser un cap de ferro* ('Dit d'una persona que no es cansa per molt que treballi mentalment'). També *mà foradada* és usat com a substantiu qualificador. Podem incloure en aquest grup certs compostos. En el DGLC, des de la primera edició, són presentats com a substantius (*m. i f.*) els compostos d'adjectiu + substantiu que formen sèrie *poca-pena, poca-roba, poca-solta* ('Dit del qui no té solta'), *poca-traça* ('El qui no té traça'), i *poca-vergonya*, però també funcionen, uns més que els altres, com a adjectius: *poca-solta* no és solament un qualificador de persona; pot ser dit d'una cosa (*un acudit poca-solta*). Aquí em sembla que convé recordar que, en el prefaci del DGLC, Fabra adverteix (p. VIII) que darrere «noms de persona» la indicació «*m. i f.*» no vol dir que aquests noms no puguin ser usats també com adjectius. Més endavant examinarem amb cert deteniment aquesta advertència i mirarem també de determinar el seu abast quan es consulta el DGLC. El compost *malànima* no figurava en la primera edició del DGLC i em sembla més natural el plural *males ànimes* que *malànimes*, almenys en una frase com és ara: *Té unes veïnes que són unes males ànimes*. Les persones també poden *tenir mala bava* i *mala sang*, i també *mala llet*,³ però, contràriament al que passa amb *mala llengua*, ni *mala bava* ni *mala sang* ni *mala llet* no fan

3. En els diccionaris catalans que he consultat figura l'expressió *Ésser de mala llet*, però no registren *Tenir mala llet*, que és el que sento dir.

la funció de substantius qualificadors de persona, almenys habitualment, perquè la creació personal no té límits. També deu tenir un origen metonímic el compost *setciències*, introduït en el DGLC com a substantiu (*m. i f.*) i també en el DIEC. És invariable pel que fa al nombre a causa de la seva mateixa estructura. D'acord amb el DCVB, *Ser un setze llengües* vol dir 'Ser molt xerraire'.

1.1.3. En el paràgraf anterior hem parlat de substantius que, acompanyats de quantificadors o d'adjectius qualificatius, designen coses que l'home posseeix, però hi ha una sèrie de substantius que designen coses que formen part del cos humà, que referits a persones, són usats per a qualificar-les, sense que sigui necessària la companyia d'un adjectiu;⁴ són (no sé si entre gaire altres) els següents: *barra, penques, galtes, manetes, colló i pinta*; aquest darrer es presenta també, i no rarament, acompanyat de l'adjectiu *mala* (o irònicament *bona*): *És una mala pinta*. Potser no podem dir que l'ús d'aquests mots com a substantius qualificadors de persona procedeixi estrictament i directa de les expressions *tenir (molta) barra, tenir penques, galtes*, etc., però hi ha una evident correlació entre les frases *Tenir galtes* i *Ésser un galtes*; en les dues frases el mot és usat metonímicament: en la primera designa una 'Audàcia desvergonyida' i en la segona un 'Home d'audàcia desvergonyida'. Em sembla que podem afirmar que el significat segon (el concret) suposa el primer (l'abstracte). La cosa important és que la part del cos sigui considerada com a senyal d'una qualitat,⁵ però no deu ser condició suficient. En efecte, les expressions *tenir pebrots* 'tenir coratge o molta barra' o *tenir bigotis*, que fa o no fa vol dir el mateix, no generen substantius d'aquesta mena. Els humans també tenen *entranyes* (a vegades, *bones*, a vegades, *males* i, a vegades, *no en tenen*), però el mot *entranyes* solament presenta la funció de substantiu qualificador acompanyat de l'adjectiu *males*. Alguns d'aquests sis substantius que acabo de mencionar (*barra, penques, galtes, manetes, colló i pinta*) o set si hi afegim *banya*, són, per a l'examen de les alteracions de gènere i

4. També usats absolutament alguns noms de parts del cos han esdevingut renoms descriptius. Veg. nota 14.

5. Wagner (p. 37) comenta així la frase *Tenir la barra de...*: «Expression populaire qui compare l'impudence à quelque chose de dur contre quoi on se heurte; comp. le *frons durior* d'Augustin, la *faccia tosta* des italiens, *eiserne Stirne* des allemands».

nombre que presenten els qualificadors de persona, especialment interessants. Ja ho anirem veient.

1.1.4. Hi ha un altre petit grup de mots femenins que fan referència a peces de vestir i que, amb sentit figurat, potser sinecdòquic, i convertits en masculins, designen persones que presenten certes qualitats o trets anímics: *baldragues*, *calces*, *calçasses*;⁶ en canvi, l'ús de *sabata* i *sabatasses*, femenins esdevinguts masculins, designant una persona deu ser d'origen metafòric, com el de *sabatot*.

1.1.5. Hem mencionat quatre tipus de substantius qualificadors de persona: *mussol* (amb totes les metàfores), *mala llengua*, *barra* i *calces*. Els quatre tenen en comú el fet que els mots que inclouen tenen un sentit recte del tot viu i que aquest sentit recte no designa persones. Mirarem d'examinar com es comporten alguns d'aquests mots, sobretot aquells que presenten, d'una manera més o menys sistemàtica, alteracions pel que fa al gènere i nombre i/o tendeixen a esdevenir adjectius. Aquest és l'objectiu principal d'aquesta meva nota lexicogràfica. Però caldrà fer algunes consideracions prèvies.

1.2. Sobre altres substantius que s'usen per a qualificar persones

1.2.0. Per tal de destriar els problemes que presenten els substantius qualificadors de persona en general, miraré de dir alguna cosa d'aquells que no pertanyen als quatre tipus que hem mencionat en els paràgrafs anteriors. M'ha semblat que era del tot necessari donar una visió que fos més globalitzadora d'aquesta classe de substantiu i dels seus problemes. No pretenc establir una tipologia inqüestionable ni cap mena d'exhaustivitat.

6. No trobo en català l'ús de substantius que designen coses que una persona sol fer, per a designar qualificant-la la persona que les fa. Deu ser propi del castellà popular actual. En les darreres edicions del *Diccionario de la RAE* hi ha el següent article «**chapuzas**. com. Persona que lleva a cabo chapuzas, obras sin arte ni esmero». En un reportatge publicat a «La Vanguardia» (3-VII-97) llegeixo que uns nens diuen d'un veí: *Es muy gruñón y siempre nos riñe. Es un broncas*. Els plurals femenins *chapuzas* i *broncas* han esdevingut singulars masculins. No trobo tampoc en català el tipus descriptiu (no pròpiament qualificatiu) *melenas* (veg. n. 14). Ara, aquestes coses, més o menys argòtiques, s'incorporen fàcilment a l'argot juvenil català. En una entrevista veig que una dona jove, parlant d'ella mateixa i del seu principal defecte diu: *Sóc una «bronques»*.

1.2.1. Hi ha una sèrie de mots (no molt llarga, segons sembla) que són substantius qualificadors de persona no pas en virtut d'una metàfora o d'una metonímia, sinó que ho són per ells mateixos. Per tal d'entendre'ns, examinem els següents termes, que trio entre els que em són més familiars i poden fàcilment ser presos com a substantius: *baliga-balaga*, *bandarra*, *brètol*, *burlleta*, *canalla*, *carca*, *cràpula*, *galifardeu*, *gamberro*, *ganàpia*, *manefla*, *mofeta*, *sapastre*, *sòmines*, *tarambana*, *taralliro*, *tòtil*, *trapella*, *xitxarello*.

Pel que fa a *burlleta* i *mofeta*, és sabut que el sufix *-eta*, entre altres funcions, té la de formar noms epicens indicadors d'agents d'accions considerades inconvenients o poc dignes amb un matís afectiu (burlesc o condescendent o de menyspreu).⁷ Origina, doncs, veritables noms qualificadors de persona.

Altres mots tenen un significat etimològic que explica el seu valor com a qualificadors de persona; així el mot grecollatí *crapula* vol dir 'embriaguesa', accepció originària que recullen encara els diccionaris catalans a l'article «cràpula». Però aquest significat etimològic pertany a la història o a l'erudició (és, segons sembla, un terme de la medicina). També recullen els diccionaris l'accepció col·lectiva de *canalla* ('Gent dolenta, menyspreable') que el DGLC ja diu que és obsoleta. No és clar, en canvi, que el terme qualificador *tòtil* -a tingui relació amb el *tòtil*, una 'Mena de gripau de cant potent i agut'. També *sapastre* ha de tenir un significat etimològic. Però em sembla clar que, quan un mot ha deixat d'ésser usat en el seu significat recte, el significat secundari esdevé el recte. Ara i aquí el problema no és, doncs, establir el significat originari dels termes que hem esmentat; el problema és si és possible d'afirmar que aquests termes han de ser considerats, tots o alguns d'ells, com autèntics substantius (encara que presentin usos adjectivals) o si més aviat es tracta d'adjectius que sovint funcionen com substantius (adjectius substantivats). Aquest és un problema que té tot l'aspecte de carreró sense sortida, però alguna cosa se'n pot dir

7. *Mofeta* i *burlleta* són els més característics; les gramàtiques i diccionaris citen també *afaneta*, *endevineta*, *espieta*, *fresseta*, *manyeta*. Una formació sense paral·lels és *bogeres*, que no trobo en els diccionaris (*No en facis cas: és un bogeres*). En castellà hi ha un *boceras* (o *voc-*).

i potser val la pena de dir-la. És ben sabut que un gran nombre d'adjectius qualificatius referits habitualment a persones són usats i poden funcionar com a substantius, especialment els que no les qualifiquen positivament: poden dir d'algú que és *un beneit, un gandul, un foll, un neuròtic, un pesat, un ximple*; també diem que aquella noia és *una tranquil·la* i que aquest xicot és *un fresc*; però no tots admeten, sense violència, aquest ús com a substantius; comparem aquestes dues frases: *Mira què fa! Aquest home és un imprudent / Mira què fa; Aquest home és *un prudent!* O bé aquestes dues: *Avui he rebut al despatx un insensat que pretenia... / Avui he rebut al despatx *un sensat que ha volgut exposar-me...* Darrere l'article indefinit *un* difícilment trobarem substantivats adjectius com *prudent* (*sensat, sa, assenyat, dòcil, amable*).⁸ Això ens fa veure que la substantivació d'adjectius qualificatius és un fenomen complex. Per altra banda, no té tampoc res d'extraordinari que molts substantius presentin usos adjectivals de caràcter qualificatiu. La naturalesa substantiva del mot *persona* sembla que hauria de ser molt sòlida, però, encara que els diccionaris normatius no ho recullin, no té res de sorprenent l'ús adjectival del mot *persona* en frases com aquesta: *L'inspector, que és molt persona, m'ha ajudat a resoldre el conflicte*. Aquí *persona* funciona com adjectiu: 'Que és comporta sempre com hom espera que es comportin les persones', 'Que és raonable o atent o solidari'. Tanmateix, sentim el mot *ximplet* sempre com adjectiu i el mot *persona* sempre com a substantiu, siguin quines siguin les funcions que presentin en la frase. En canvi, em sembla que mots com *savi* o *malalt* són sentits com a veritables substantius quan són usats com a substantius i com a veritables adjectius quan són usats com a adjectius. Aquí entrem en el terreny de la subjectivitat, però potser el caràcter subjectiu d'aquestes consideracions és precisament allò que ens fa veure que l'oposició substantiu *vs.* adjectiu no és sempre nítida i que allò que importa és l'ús que majoritàriament es fa dels mots.

Ara podríem analitzar el que els diccionaris normatius diuen dels mots que hem esmentat. Pel que fa el DGLC ja hem fet al·lusió més

8. Però aquests mateixos adjectius darrere l'article determinatiu (*els sans, els dòcils, els justos*) o en altres construccions són fàcilment substantivables.

amunt a l'advertència que Fabra fa en el Prefaci segons la qual darrere els «noms de persona» a vegades en lloc de la indicació «*adj. i m. i f.*», es posa simplement la indicació «*m. i f.*», cosa que vol dir que aquests noms són usats *ordinàriament* com a substantius, però no que *ocasionalment* no puguin ser usats com a adjectius.⁹ Això respon a un principi que em sembla excellent: que la cosa que importa en aquests casos és l'ús habitual que es fa dels mots. És una advertència que hem de tenir en compte quan consultem el DGLC. En la primera edició del DGLC la indicació «*m.*». s'ha posat darrere els següents mots (sempre entre els que hem seleccionat): *brètol* 'Home sense escrúpol capaç de qualsevol mala acció', *sapastre* 'El qui fa la feina malament; malfeiner amb qui no es pot confiar', *taralliro* 'Persona poc seriosa (...)', *xitxarello* Fam. 'Jove de la primera volada'. També són masculins, i únicament masculins, els següents termes quan són usats en l'accepció que aquí interessa: *canalla* 'Home capaç de cometre els actes més reprovables', *cràpula* 'El qui viu en la disbauxa', *galifarden* 'Dit d'un home capaç de fer-ne de totes'. Darrere els següents mots el DGLC posa la indicació «*m. i f.*»: *baliga-balaga* 'Persona que no té formalitat en res', *ganàpia* 'Home, noi gran, que fa coses pròpies d'una criatura', *mofeta* 'Inclinat a mofar-se o burlar-se de la gent', *tòtil -a* 'Dit d'una persona babau, encantada', *trapella* 'El qui amb habili-

9. Reprodueixo textualment l'advertència de Fabra: «darrera de noms de persona i principalment dels que designen “el qui o el que fa l'acció d'un verb” (els quals generalment poden ésser usats com a adjectius o com a substantius), alguns cops, en lloc de posar-se la indicació “*adj. i m. i f.*”, es posa simplement “*adj.*” o “*m. i f.*”, que volen dir que *ordinàriament* són respectivament usats com a adjectius o com a substantius, però no que *ocasionalment* no puguin ésser usats respectivament com a substantius o com adjectius». És llàstima que l'advertència de Fabra no contingui exemples. Pel que diu sembla que pensa «principalment» en «noms de persona» amb força verbal, com *garant*, *competidor*, *pecador*, *traïdor* o com *lladre*. Darrere de *garant*, *pecador* i *traïdor* hi ha la indicació «*adj. i m. i f.*», però darrere de *competidor* hi ha la indicació «*m. i f.*». L'article *lladre* (*m. i f.*) no conté exemples de l'ús del mot com a adjectiu: *És tant o més lladre que el seu germà*. El resultat de l'aplicació d'aquest principi és a vegades ben sorprenent: *comprador* és «*m. i f.*», però *venedor* és «*adj. i m. i f.*». L'advertència preliminar salva la cosa, però en el DIEC, que no conté aquesta advertència, el contrast resulta més detonant, sobretot perquè els substantius són entrats amb les formes masculines i femenines senceres: «*comprador compradora*», però «*venedor -a*». El GLarCat. no aconsegueix tampoc que els articles corresponents a *comprador* i a *venedor* presentin una mateixa estructura.

tats, arteries, procura enganyar o enredar els altres'. El substantiu *bandarra* femení presenta trets semàntics diferents del masculí i per això l'article conté dos apartats, un per al substantiu femení i l'altre per al masculí, en aquest ordre. Solament darrere de *manefla* ('Inclinat a maniflejar') hi ha la indicació «*adj. i m. i f.*». Finalment hi ha *burleta*; reproduïxo l'article: «*m. i f.* Home o dona que es burla per costum de tot. / Adj. burlaner». Això ha de voler dir que *burleta* com adjectiu no es refereix sempre a persones.¹⁰ No figuren en el DGLC ni *sòmimes* ni *tarambana* ni els neologismes, d'origen no català, *carca* i *gamberro -a*. En el DIEC darrere *sòmimes* hi ha la indicació «*adj. i m. i f.*»: els altres tres són per al DIEC substantius, amb la indicació «*m. i f.*». El terme *brètol* continua essent un substantiu, però al costat de la forma masculina introdueix la femenina *brètola*.¹¹ Respecte als altres termes de la nostra llista, hi ha en el DIEC una sola discrepància pel que fa a categoria gramatical: darrere *sapastre* hi ha la indicació «*adj. i m. i f.*». Ha esdevingut un adjectiu, però no ha adquirit la terminació pròpia del femení que presenten els substantius i adjectius en *-astre*. Les altres modificacions que introdueix el DIEC en els articles corresponents als noms triats no tenen incidència respecte a llur consideració com a substantius o com a adjectius.¹²

10. Per al DGLC *burlaner* és un adjectiu que no qualifica persones ('Que implica burla'); en dóna un exemple: *Amb un aire burlaner*. Aquí *burlaner* pot ser substituït per *burleta*.

11. El DCVB recull *brètola* en una frase de Víctor Català: *Les brètoles manyagues del mascle emprenedor*. Aquí *brètoles* és clarament un adjectiu, que, altrament té l'aire d'una creació personal. En una comèdia de 1936, de comicitat directa, amb burgesos i intel·lectuals, trobo el diminutiu femení *bretoleta* (vociatiu afectuós), no gaire espontani, em sembla. Jo no em pregunto si es pot dir d'una dona que «és una *brètola*», perquè, de dir-se, es pot dir tot. Molt diferent és el que passa amb el terme *babau* que per al DGLC és un substantiu, masculí i femení, però d'una sola terminació ('Persona sense cap malícia...'). El mateix Fabra usa la forma *babau* com adjectiu femení en la definició que fa del terme «tòtil»: *Dit d'una persona babau, encantada*. Ara el DIEC introdueix en el lema el femení *babaua*, i en la explicació de «tòtil» substitueix *babau* per *babaua*. També Coromines (*Onom.* VII 31, 31) usa espontàniament *babaua* aplicat al mot «etimologia» («una *etimologia babaua*»). Però em sembla que encara ara per a molts *babau*, aplicat a persones, és un substantiu-adjectiu d'un terminació. Em són familiars frases com *Que n'és de babau la teva veïna!* o *Són molt babaus, aquestes noies!*

12. Les modificacions introduïdes pel DIEC en les definicions d'alguns dels mots de la llista tendeixen a subratllar la seva pertinença a la categoria dels substantius; així, per exemple, a l'article «cràpula» en lloc de «El qui viu (...)\», el DIEC posa «Persona

Podem passar al tractament que el GLarCat. dóna a aquests mots pel que fa a la categoria gramatical a què pertanyen. Les discrepàncies respecte al DGLC són poques. Són presentats com a substantius els mots *baliga-balaga*, *bandarra*, *brètol* (solament masculí com en el DGLC), *canalla*, *cràpula*, *galifardeu*, *ganàpia*, *sòmines* (que no figura en el DGLC), *tarambana* (que no figura tampoc en el DGLC), *taral·lirot*, *tòtil/tòtila*, *trapella*, *xitxarel·lo*. Com en el DGLC *manefla* és adjectiu i substantiu (masculí i femení). També ho són *sapastrre* (discrepant del DGLC i amb definició pròpia d'un adjectiu: 'Es diu d'una persona que fa la feina malament'), i *carca*. No hi ha el mot *gamberro*. Potser l'única discrepància notable respecte al DGLC és l'estructura dels articles corresponents a *burleta* i *mofeta*: en un primer apartat es consigna el significat d'aquests mots quan són usats com a adjectius (no referits a persones) i en segon lloc el significat que presenten com a substantius de persona. Això sembla indicar que l'accepció adjectival és considerada la bàsica. Però ja hem vist que el sufix *-eta* té en català, entre altres funcions, la de formar noms epicens qualificadors de persona. En el DGLC es consigna l'ús adjectival de *burleta* (ja n'he parlat), però no el de *mofeta* (*Un somriure mofeta / Són molt mofetes les teves amigues*).

També cal observar que tots els noms que hem triat serveixen per a qualificar persones d'una manera negativa. Certament uns més que altres: de *bandarra* a *burleta*. Però potser n'hi ha d'altres de positius, com *patriota* (en el DGLC: «*m. i f. El qui ama la seva pàtria. És un gran patriota*»). L'existència de l'adjectiu *patriòtic* fa més substantiu el terme *patriota*.

Pot ser ben bé que algun lector pensi que per a saber si un qualificador de persona és un substantiu o si més aviat és un adjectiu, no és bon mètode consultar diccionaris que diuen que *trapella* és, o és sobretot, un substantiu i, en canvi, que *manefla* és sobretot un adjectiu. Però jo consulto el Fabra no com aquell qui consulta un oracle, sinó

que viu (...); en l'article «galifardeu» en lloc de «Dit d'un home capaç de (...)», el DIEC posa «Home capaç de (...)». Com que en el DIEC en els substantius es consigna, al costat de la forma masculina, la forma femenina sencera, la categoria substantiva d'un mot es fa patent fins i tot visualment: **brètol brètola, gamberro gamberra, tòtil tòtila**.

com el qui consulta un amic assenyat per tal de saber quina és la seva opinió en cada cas; el Fabra i els altres diccionaris.

Ara tornem al nostre propòsit, que era d'esbrinar si certament és possible de parlar de «substantius qualificadors de persona» que no poden ser considerats com a adjectius substantivats, encara que presentin usos adjectivals, i que no ho són tampoc en virtut de metàfores o metonímies vives o per extensió del sentit recte. Ja hem dit que, quan el sentit recte d'un mot pràcticament ha desaparegut, per al parlant el sentit secundari esdevé el recte; aquest és el cas de *cràpula* i *canalla*, que sentim molt especialment com a substantiu, cosa que potser no és aliena al fet que procedeixen d'un substantiu femení. Altres, com *bandarra* i els onomatopeics *baliga-balaga*, *tarambana*, *tarallírot*, *xitxarello*, no solament són usats «ordinàriament» com a substantius, sinó que probablement han nascut com a tals. Hem vist que els derivats en *-eta* (*burleta*, *mofeta*) han de ser considerats com a substantius en el seu origen. Sembla, doncs, que podem parlar de «substantius qualificadors de persona que ho són per ells mateixos». Però també cal reconèixer que per als mots que qualifiquen persones, sovint és ben poc nítida l'oposició que es pot establir entre la categoria adjectiva i la substantiva.

En la segona part d'aquest treball no prendrem en consideració els substantius qualificadors pertanyents a aquest tipus perquè no presenten una oposició entre el sentit recte i el figurat, i conseqüentment no és possible que presentin alteracions pel que fa al gènere i al nombre entre els dos sentits, alteracions que són l'objectiu principal d'anàlisi de tot l'estudi. Tanmateix també analitzarem alguns mots qualificadors de persona, el sentit recte dels quals ha estat oblidat o no és sempre viu per a tothom; aquest és el cas de *galiassa* o *canalla*.

1.2.2. Fan també de qualificadors les «personificacions» pròpiament dites: *no és un avar: és la mateixa avarícia*; *no és un home: és la discòrdia* (és el «*discordia, non homo*» de Petroni, o el «*tu (...) nil nisi sapientia es, ille somnium*» de Terenci, *Ad.* 394). També les «identificacions» del tipus *aquest noi és la pesta i aquesta noia la ruïna*; cal no confondre aquest ús del mot *ruïna* amb l'article definit ('causa de ruïna') amb el que presenta el mot en la frase següent: *Aquest home és una ruïna*; *no és ombra del que era*. Aquí *ruïna* és descriptiu.

1.2.3. Molt abundants en català són els «compostos formalment descriptius» del tipus *ploramiques*, *somiatruïtes*, *tastaolletes*, *tocacampanes*, *cagadubtes*. En el DGLC tots cinc mots són introduïts com a substantius (*m. i f.*), però en el DIEC *ploramiques*, i solament *ploramiques*, és presentat també com a adjectiu (*adj. i m. i f.*).¹³ Aquí no em proposo d'esbrinar si es tracta d'adjectius usats sobretot com a substantius o si són més aviat substantius que presenten també usos adjectivals o si són formacions que pertanyen ensems a les dues categories lexicals. Dos trets semàntics els caracteritzen: són compostos nascuts ja com a qualificadors de persona (no són altra cosa) i, curiosament, no són usats en sentit recte descriptiu (no han estat creats amb aquesta finalitat: *tocacampanes* no ha estat creat per a designar el 'campaner'). Altrament la seva mateixa estructura els fa invariables, i, conseqüentment, no presenten fenòmens d'adaptació pel que fa al nombre i el gènere.¹⁴

1.2.4. Alguns substantius derivats postverbals són per ells mateixos qualificadors de persona com *llepa*. En el món de la política surt força el mot *trepa*, procedent del castellà *trepa* 'arribista'. També se sent com a postverbal, bé que és probable que no sigui aquest el seu origen, el terme *ronsa* *m. i f.* 'ronsejaire'; apareix sobretot en la locució *Fer el ronsa* (més familiarment *fer el ronso*), que en valencià i mallorquí és *fer la ronsa*, 'ronsejar', com explica el DCVB. Altres termes

13. Des de la primera edició del DGLC *llepafils* és introduït com *adj. i m. i f.*, però no *llepaculs*, ni *llepaplats*.

14. Certs substantius qualificadors compostos tenen una especial capacitat d'esdevenir renoms: *Cor de Lleó*, *Tallaferro*, *Poca-sang*. Altres renoms compostos són merament descriptius: *Barba-roja*, *Barbaflorida*. Proporcionen també antropònims (renoms) de naturalesa descriptiva alguns noms que designen una part del cos usats absolutament, és a dir, sense determinants; entre els catalans: *cama* (*comes*, *cametes*), *cul*, *mamelles*, *morro*, *nassos*, *panxa*, *pitets*, *ull*. Solen aparèixer precedits d'*En* (o *Can*) o bé *El* (o *Cal*) i *La*. Reprodueixo ara un fragment de Josep M. Espinàs («Avui», 26-VI-1998): «A Castell de Castells, conec un home que li diuen *el Bigot*. En gasta un de magnífic, negre». No sé si el bigoti, el valencià *bigot*, pot ser equiparat a una part del cos. Sobre la problemàtica interpretativa d'aquest antropònims veg. Jean-Pierre Chambon, *À propos du 'troisième point de vue' en anthroponymie. Les noms de personne-supports* (*esp. Diente, it. Bocca, fr. Visage*), dins Holtus, Günter et al. (ed.), *Italia et Romanica. Festschrift für Max Pfister zum 65. Geburtstag*, Tübingen, Max Niemeyer, 1997, vol.3, ps.149-168. En canvi no sembla catalana la formació d'apellatius descriptius que es troba en castellà: *El melenas* (*barbas, narizotas*) *ese*.

d'origen clarament postverbal, més o menys argòtics, designen, sovint despectivament, persones de determinat estament o condició, però pròpiament no les qualifiquen: *mossega* 'lladre', *punxa* 'burot', *raspa* (f.), *pispa*.¹⁵

1.2.5. Certs noms d'ofici, és a dir que designen la persona que exerceix una activitat o té un ofici, poden ésser usats com a substantius qualificadors. En menciono tres: *pagès*, *pallasso* i *torero*. De *pagès*, el DGLC recull el seu ús com a qualificador quan diu 'Es diu d'un home rústic'. El DLC en dóna un exemple: *Aquell és un pagès*. Aquí *pagès* és un substantiu qualificador. El DIEC no fa menció d'aquest ús del mot; suposo que deliberadament, perquè ara no sembla bé a ningú que un mot que designa la persona que exerceix una activitat tan noble, pugui usar-se en un sentit despectiu. No han tingut tanta sort els pallassos, per tants conceptes benemèrits; el DIEC reproduïx pràcticament el que el DGLC diu del seu sentit figurat: «Fig. Home que pel seu capteniment poc seriós i inconsistent no mereix ésser tingut sinó com a un objecte de divertiment».¹⁶ També és usat com a adjectiu amb desinència femenina, sense càrrega despectiva d'aquesta naturalesa, sobretot quan s'aplica a nois i noies que es diverteixen fent pallassades (*Que ets pallasso!* o *Que n'és de pallassa aquesta noia!*).¹⁷ No la té tampoc en la locució *fer el pallasso*, que no sé trobar en els diccionaris catalans que tinc a mà. Pel que fa a *torero* el DCVB recull el seu ús com adjectiu: 'Que obra amb frivolitat, amb poca serietat moral'. Jo he sentit el mot en frases com és ara *De jove, era molt*

15. Givanel i Wagner recullen molts mots d'aquest tipus; també del tipus *nas* 'detectiu, espia', o del tipus *mosca* 'delator', 'confident' (masculí), termes del tot argòtics que no fan pròpiament referència a qualitats.

16. Com que en el DIEC l'entrada de l'article és **pallasso, pallassa**, en l'explicació del sentit figurat substitueix «Home» per «Persona» (i «tingut» per «tinguda»), cosa que és correcta i alhora confusionària, perquè si certament es deu poder dir d'una dona que és *un pallasso* en aquest sentit figurat (com es deu poder dir que és *un ninot* o *un titella*), seria ben sorprenent sentir dir, en aquest mateix sentit, tan despectiu i pràcticament obsolet, d'un dona que és *una pallassa* (si no m'erro, que també pot ser).

17. Aquest ús com adjectiu és independent del fet que actualment hi hagi dones de professió *pallasses*. L'adjectiu *pallassa* és el femení corresponent a l'adjectiu *pallasso*. D'una manera semblant l'ús del substantiu masculí *bufó* com adjectiu ha generat en català un adjectiu femení *bufona*. Llavors ha estat creat un adjectiu *bufó -ona* 'menut i graciós', semànticament molt allunyat del substantiu *bufó*.

torero, amb el significat de ‘Que té o pretén tenir èxit entre les dones’. El DCVB diu que a Guardamar el femení *torera* és un substantiu i que vol dir ‘Dona coqueta’. Segons tot això *torero* no seria usat com a substantiu qualificador i sí com a adjectiu qualificatiu; en canvi, el femení *torera* seria un substantiu qualificador, almenys a Guardamar. Sembla més natural que siguin usats en sentit figurat els substantius que designen persones dedicades a activitats considerades reprovables. Així el DCVB recull i exemplifica l’ús del substantiu *pirata* per a qualificar persones que pròpiament no són pirates (‘Persona molt cruel o que menysprea els drets dels altres’). També el DIEC (‘Persona cruel i aprofitada’). La idea de ‘menyspreu de drets’ (o la d’‘abús’) no necessàriament han de presentar-se associades amb la de ‘crueltat’.¹⁸

1.2.6. Hi ha també els noms propis de persona (de la història, de la mitologia, de la ficció), com *Neró*, *Hèrcules* (entrat al DGLC en majúscula, però en minúscula en el DLC), *Quixot* (entrat en minúscula ja en el DGLC). El més notable seria *Pàmfil*, si fos certa la teoria, que he vist formulada en un lloc o altre, segons la qual caldria posar en relació l’adjectiu i substantiu cast. *pánfil* -a, el masculí ja registrat per Covarrubias (1611),¹⁹ i el paral·lel cat. *pàmfil* -a, no solament amb el nom propi *Pamphilus*, sinó més concretament amb el *Pamphilus* que donà nom a la cèlebre comèdia del segle XII. De totes maneres es tractaria d’una relació des de fa molt de temps morta, molt diferent de la que té el substantiu *quixot* amb el personatge de la novella, ben viva. És per això que *quixot* no genera una forma pròpia del femení (no se sent dir **La teva germana és una quixota*) ni presenta concordances com a femení (no se sent dir **La teva germana és una quixot*) ni tan sols és usat

18. La condició de substantiu del mot *pirata* sembla, des de l’antiguitat grecollatina, primordial. I tanmateix per al DLC, per al GLarCat. i per al DIEC l’accepció primera és l’adjectiva: ‘Relatiu o pertanyent als pirates o a la pirateria’. Això que un mot es defineixi, en la seva primera accepció, en funció del significat que es registra en la segona, és sorprenent sempre per als lectors i rarament té una clara justificació.

19. Covarrubias explica *Pámphilo* així: «Nombre propio de varón (...) que vale querido por todos. Comúnmente llamamos Pámfilo un moço de buen tallo pero pasmado y que sabe poco» (*Tesoro de la lengua castellana o española*, compuesto por (...) Don Sebastián de Cobarrubias Orosco, Madrid 1611; faig servir l’edició preparada per M. de Riquer, Barcelona, Horta, 1943).

fent referència a una dóna (no se sent dir tampoc **Aquesta dona és un quixot*). Ara, de possible, estilísticament, ho deu ser tot. Presenta usos adjectivals: *els seus germans són encara més quixots*.

1.2.7. Alguns substantius qualificadors de persona procedeixen directament d'adjectius que han adquirit sentit figurat. En una frase com *El tinyós del seu cunyat no se'n va voler fer càrrec*, no vol dir que el cunyat d'algú tingués tinya, sinó que *era un ronyós*, cosa que no vol dir tampoc que el cunyat era una persona que tenia ronya, sinó que era una 'persona mesquina, gasiva'. Val a dir que són molts els adjectius que fan referència a qualitats anímiques de persones que sovint són usats com a substantiu (*covard, ximple, avar, mesquí, disbauxat*). Sembla la cosa més natural del món, que un adjectiu qualificador de persona esdevingui un substantiu de la mateixa classe. El fet que alguns adjectius s'hagin substantivat precisament en el seu sentit figurat, potser no és suficient perquè puguem parlar d'un tipus especial de substantius qualificadors. També s'usen en sentit figurat els adjectius *fresc* i *viu* en masculí²⁰ (*ella és una fresca* i *ell un viu*).

1.2.8. Com que tot es pot substantivar no ens ha de sorprendre de trobar un substantiu qualificador de persona que contingui tota una frase: *Ja ho sap que el nostre amic és un feina-fuig-mandra-no-em-deixis*. El significat d'aquest llarg substantiu (amb un imperatiu i un optatiu) és de 'persona mandrosa'. De la mateixa naturalesa és el substantiu castellà que trobem en la frase *És un viva-la-Virgen*. També les paraules inicials que donen nom a una cançó, *Come by here*, poden esdevenir un substantiu qualificador: *un cumbaià* és un 'Noi que té l'esperit format en una modalitat de l'escoltisme'. Pot ser benèvol o despectiu, o les dues coses alhora. No ha entrat en els diccionaris.

1.2.9. Per tal no deixar res que sembli tenir alguna afinitat amb els substantius qualificadors que analitzem,²¹ faré menció d'una petita sèrie de substantius que en sentit figurat designen l'embriaguesa i/o

20. Sembla que el femení *viva* substantivat (*ella és una viva*) no és usat en sentit figurat pejoratiu ('Persona que actua mirant solament els seus propis interessos', 'desaprensiu'). Ja veurem que una cosa semblant passa amb substantius usats en sentit figurat com a qualificadors de persona.

21. La tipologia que he establert sense ordre ni concert no deu ser completa. Ser-veix per adonar-nos que les coses no són senzilles.

l'embriac. Entre altres coses *gat* (i *gatet*) és una mena de 'Botella de couro per a portar i beure vi'; d'on una sèrie de locucions, especialment vives a Mallorca, en les quals *gat* equival a 'embriaguesa: *Aplegar* o *agafar el gat* (o *un gat*) 'beure massa, embriagar-se' i *Tenir* o *portar* o *dur un gat* 'estar embriagat', *Escorxar el gat* 'fer la dormida conseqüent a l'embriaguesa' (veg. DECat. iv 416b, 47ss.). *Gat -a* és també adjectiu: 'embriac' o 'embriagat'. El DCVB dona aquest exemple tret d'Alcover (Rond. vii 13): *Que estàs gata o ets tornada botxa?* En el diccionari de Figuera (1840) es recull l'expressió *Gat com una sopa*. Segons sembla aquest ús de *gat -a* s'explica perquè s'ha establert una comparació entre la persona plena de vi i la botella de couro que el conté. Hi ha un paral·lelisme amb l'adjectiu *borratxo -a* que ha de procedir del substantiu *borratxa* 'botella de couro per a portar vi i beure'n a galet'. També el substantiu *trompa* és usat amb l'accepció 'embriaguesa' (*Agafar una trompa*) i, com adjectiu, significant 'embriagat' (*Estar trompa*).²² Més sorprenent és que *pet* signifiqui 'begut' en l'expressió *Anar pet*. *Pet* és aquí un adjectiu (no té femení).²³ Ara, em sembla que ni *gat*, ni *trompa* ni *pet*, no són usats com a substantius sinó més aviat com a adjectius, generalment en funció atributiva o predicativa, i no poden ser considerats com a veritables qualificadors de persona: indiquen un estat més aviat que una qualitat permanent. Altrament *gat* funciona com a substantiu qualificador de persona, sobretot acompanyat d'adjectius o complements preposicionals: *Un gat vell* és un 'Home molt experimentat, que no es deixa enganyar fàcilment'; *un gat de frares* és un 'Home que actua amb murrieria'. Són metàfores suggerents.

22. El terme *papervina* no solament vol dir 'borratxera', sinó que en l'argot barceloní vol dir també 'embriac' (Givanel). No en conec l'ús en aquesta darrera accepció.

23. Encara és més sorprenent que els substantius *conill* i *conilla* siguin usats com adjectius amb el significat de 'completament nu nua' (en parla Coromines, DECat. ii 883a, 16-45). També és ben curiós l'ús adverbial de substantius en frases fetes pròpies de l'argot juvenil i urbà castellà: *me lo pasé bomba* (o *pipa*). N'hi ha calcs catalans.

2. ALTERACIONS DE GÈNERE I NOMBRE EN SUBSTANTIUS USATS EN SENTIT FIGURAT COM A QUALIFICADORS DE PERSONA. ADJECTIVACIONS

2.0. En aquesta segona part mirarem de sistematitzar les modificacions morfològiques que sofreixen certs substantius que designen coses o éssers no humans, quan en virtut de metàfores i metonímies esdevenen substantius qualificadors de persona i alguna vegada veritables adjectius. Hi ha en tot això que segueix una gran quantitat de punts obscurs i de vacil·lacions; ni els diccionaris ni la consciència lingüística, la meua i la dels meus amics informadors, ho resolen tot. Ha d'haver-hi també diferències de caràcter local, d'àmbit social i generacionals que sens dubte han escapat als meus afanys. He procurat ser molt cautelós en tot el que dic. Cito el DGLC per la primera edició (1932), si no indico l'any de les altres.

2.1. *Substantius femenins que esdevenen masculins i plurals femenins que esdevenen singulars masculins*

Per tal de poder destriar una mica els problemes, força complexos, que presenten aquests mots,²⁴ els agrupo en dos apartats: mots

24. Aquí em cal fer una menció especial a la monografia de Leo Spitzer, *Die epizönen Nomina auf -a(s) in den iberischen Sprachen* (1921). Spitzer no parla solament de la qüestió que aquí ens ocupa, és a dir, les alteracions del gènere provocades pel pas del sentit recte al figurat de mots; com el mateix títol dóna a entendre, aquesta qüestió és estudiada dins d'un marc més ampli. Altrament, els plantejaments que fa Spitzer són diferents dels nostres. Cal advertir també que les referències portugueses són molt més nombroses que les castellanes, que, al seu torn, ho són molt més que les catalanes. Tanmateix, la monografia de L. Spitzer és important pel que fa a l'estudi del gènere en la llengua catalana; conté cites de E. Vilanova, Guimerà, Ruyra entre altres. Treu alguns exemples de la gramàtica de Nonell i Mas, de la part que tracta de la concordança, concretament els continguts en les ps. 139-140 de la segona edició (1906), que és la que fa servir. Els escurça dràsticament, potser per evitar l'ortografia

no habitualment acompanyats d'adjectius i mots acompanyats d'adjectius.

2.1.1. *Mots femenins no acompanyats habitualment d'adjectius*

No segueixo estrictament l'ordre alfabètic; confio que això farà més fluides, o menys reiteratives, les explicacions que en dono.

banya Com a qualificador de persona és sobretot mallorquí. El diccionari mallorquí-castellà de Figuera (1840) ja diu que *bâña* vol dir «Hômo cabessúd» (cast. *Perro*) i que *cabessúd -da* vol dir «bâña» ('pertinas, porfiad, bâña'). A l'article «volèr» recull la frase que diu: *No volèr rahóns ab un bâña* i explica que *ab un bâña* equival a *ab un cabessúd*. Tenim, doncs, documentat el 1840 l'ús de *banya* com a substantiu masculí en una frase. El DCVB registra també el mot com a substantiu masculí i femení (m. i f.): 'Persona caparruda, mala de convèncer o de fer mudar d'idea (Mall.)', però, en l'exemple que en dóna, *banya* té valor d'adjectiu: *No sé com éts tan banya*. A propòsit de *barra* veurem que l'ús d'aquests mots com a veritables substantius femenins és problemàtic. He insistit en l'ús del mot *banya* com a substantiu masculí perquè és un dels pocs d'aquesta mena que podem documentar en un diccionari del s. XIX i també perquè, segons sembla, a Mallorca està en regressió.

barra La primera edició del DGLC no registra en el cos del diccionari el terme *barra* com a substantiu qualificador de persona masculí;²⁵ ho fa en l'addenda: «barra *m.* Dit fam. d'una persona barruda». Això explica que en la segona edició (i en les següents) el masculí *bar-*

amb què els dóna Nonell. Uns dels mèrits de la gramàtica de Nonell és l'abundància d'exemples adduïts, molts d'ells d'autors coetanis seus, i el de donar-los ben contextualitzats, però amb l'ortografia de l'autor de la gramàtica.

25. En canvi el DGLC, des de la primera edició, sí que registra en el cos del diccionari el significat 'Atreviment degut al menyspreu del que diran o pensaran els altres' (l'exemple diu: *Va tenir la barra de comparèixer a la festa sense haver-hi estat invitat*). Ja el Diccionari Aguiló recull aquest significat amb altres paraules ('atreviment, poca aprensió, poca vergonya'; l'exemple diu: *Quina barra de dar-me un tros de llau-na per una pesseta*). En la nota 5 reproduïxo el que diu Wagner sobre l'expressió *Tenir la barra de...*

ra tingui, contra el criteri que segueix el diccionari, una entrada pròpia (independent, doncs, de l'article 'barra f.'). No figurava tampoc aquest ús de *barra* en la primera edició del volum II del DCVB (1935); la segona (1961) el recull en l'apartat vuitè de l'accepció 'mandíbula' de l'article 'barra', però l'introdueix com adjectiu masculí (adj. m.); la definició és la d'un substantiu 'Home desvergonyit (Cat.)'. Tanmateix els dos exemples que ens proporciona són aclaridors: en el primer d'ells el mot és usat com adjectiu (*Noi, ets molt barra*) i en el segon com a substantiu masculí (*Aquest home és un barra*). La GEC dóna un exemple semblant: *Aquest convidat és un barra*. Coromines, DE-Cat I 666a, 36ss., considera no recomanable «la personificació *un barra* 'un home barrut', ço que realment és ja "sub-standard", i molta gent es negarien a dir-ho». En canvi l'altra accepció, la del femení *barra* 'insolència, audàcia desvergonyida', és, diu, «usada per tothom». El DIEC incorpora l'entrada «*barra m.*» del DGLC al final de l'article «*barra f.*»: «*m. POP. Persona barruda*». Del que diuen —o no diuen— els diccionaris podem conjecturar que l'ús de *barra* com a substantiu masculí qualificador de persona o com a adjectiu no es deuria haver generalitzat fins entrat el segle vint. Hi ha encara un fet que cal subratllar: *barra* com a substantiu no té correspondència femenina; no és acceptable una frase com és ara **Aquesta dona és una barra*. El femení en frases com aquesta provoca una espècie de curtcircuit entre el sentit recte i el figurat. En lloc d'això diem *Aquesta dona té molta barra* (o *és molt barruda*). Ara, quan *barra* és usat com adjectiu la cosa ja no és tan clara. He fet una petita enquesta amb gent molt jove: la frase *Aquestes dones són molt barres* per a uns és absolutament inacceptable; per a altres resulta solament no habitual. Sens dubte la frase habitual és *Aquestes dones tenen molta barra*.

galtes La GEC (s. v. «galta»), registra, entre altres unitats fraseològiques, *tenir galtes* i *ésser un galtes* que considera sinònimes 'Ésser un desvergonyit, un descarat, no immutar-se per cap retret'. Jo no sé si la GEC és el primer repertori lexicogràfic que recull *galtes* com a substantiu masculí singular, però no figura ni en Diccionari Aguiló, ni en el DGLC, ni en el DCVB. Fa l'efecte que es tracta d'un ús relativament recent. Podem dir el que Coromines deia de *barra*: que «molta gent es negarien a dir-ho». En el DIEC «galtes» és un article independent de

l'article «galta»; diu: «galtes *m.* i *f.* Persona que té molta barra. *Un galtes. Una galtes*». Pot sorprendre que *galtes* constitueixi un article independent de *galta* (entre l'un i l'altre n'hi ha sis més) i es trenqui així la relació amb l'expressió afí *Tenir galtes*, però la cosa té la seva lògica: els substantius (i adjectius) s'han d'entrar en un diccionari pel singular i *galtes*, en l'accepció que ara interessa, és un masculí singular. Pel que fa al femení ja hem dit, a propòsit de *barra*, que sovint resulta, si més no, inusual; tanmateix em sembla més acceptable (o menys inacceptable) *Aquesta convidada és una galtes que Aquesta convidada és una barra*. Potser el plural evita l'efecte curtcircuit. No veig ni sento que *galtes* sigui usat com a adjectiu: *¿És molt galtes, el teu germà?*

penques El *DicCatCast.* d'Enciclopèdia Catalana (1987), que és molt ric en fraseologia, és potser el primer²⁶ que registra l'expressió *ésser un penques* (*fam.*) i proposa la següent correspondència castellana: 'ser un caradura (o un fresco o un frescales o un cara o un carota), ser más fresco que una lechuga'.²⁷ Aquest mateix diccionari registra també altres unitats fraseològiques que evidentment es relacionen amb l'ús de *penques* com a substantiu masculí: *tenir penques, tenir moltes penques, quines penques!, tenir* (o *no tenir*) *prou penques per a*. Hi ha un clar paral·lisme entre l'ús de *penques* i el de *galtes*, però *penques* és més freqüent, més expressiu i més vulgar. L'ús del femení (*una penques*) és, sens dubte, més acceptable que el d'*una galtes*; en trobo exemples en contes d'Isabel-Clara Simó (1997): *I com vols que estigui, amb les meves onze* (sc. taules a càrrec seu en un restaurant) *i les sis de la penques de la Lluïsa. Estàs feta una penques...* Això és així perquè el sentit recte de *penca* és poc usual, contràriament al que passa amb *galta*? El DIEC dedica també a *penques*, substantiu invariable pel que fa al nombre, un article independent de *penca* (a l'entremig hi ha una vuitantena d'articles), de la mateixa estructura que el dedicat a *galtes*; no indica tampoc el caràcter popular del mot: «**penques** *m.* i *f.* Persona

26. Consultar diccionaris és cosa que roba massa temps i el que ara importa aquí no és l'establiment d'una cronologia d'ús, cosa que requeriria un buidat de textos adequats, o una cronologia d'acceptació d'ús en els diccionaris, sinó més aviat comprovar que l'existència d'aquest ús és reconeguda per qualsevol obra lexicogràfica solvent.

27. Els termes castellans *cara* i *carota* pertanyen també al grup de substantius que ara analitzem i el compost, substantiu masculí i femení, *caradura* (pl. -as) en té l'origen.

que té molta barra. *Ésser un penques, una penques*». Deia que *galtes* no era usat habitualment com a adjectiu; *penques* ho és freqüentment: *no siguis penques, és encara més penques que el seu germà*. És estrany que el DIEC no ho consigní, ja que ho sol fer en casos semblants.

manetes i manotes El DIEC recull *manetes* com a substantiu: «*m. i f. Un manetes. Una manetes*». No diu què vol dir, però com que immediatament abans explica que *Tenir manetes* equival a ‘Ésser molt traçut’, el lector ja entén que el substantiu *manetes* vol dir ‘Persona molt traçuda’. Em sembla que sovint es diu amb ironia. El *Diccionario* de RAE (ed. de 1992) diu que *ser un manitas* és una frase familiar que vol dir ‘Tener gran habilidad para una actividad o un oficio’. Solament parla del masculí. Jo en català també sento el femení: *Sí que en sap (de pintar parets); la Laura és una manetes*. No sé si el DIEC és el primer diccionari que recull aquest *manetes* substantiu singular. No sé tampoc si ha estat considerat com un calc del castellà que s’havia d’admetre o una manera de dir genuïnament catalana. A molts no els sona catalana l’expressió *ser un manetes*. En aquest sentit em sembla significatiu el fet que el DicCatCast. de l’EC tradueixi la frase *Tenir manetes* per *Ser un manitas*. Evidentment no considera castellà **Tener manitas* ni català *Ésser un manetes* i deu ser així. Aquest *manetes* masculí singular no té en el DIEC entrada independent del femení *maneta*, contra el criteri establert a propòsit de *galtes* i *penques*. Trobo l’augmentatiu despectiu *manotes* usat com a adjectiu en un conte d’Isabel-Clara Simó (1997); una dona pretén fer creure al seu marit que no ha cobrat, perquè en el taller ha esguerrat unes camises: *No s’ho creuria. I li diria manotes, que tot t’ho tires a l’esquena...* Aquí *manotes* fa referència a una dona; és, doncs, femení. Però sembla que en la mesura que es pot dir *Ets un manetes*, es deu poder dir *Ets un manotes*.

faldilletes i faldetes *Faldilletes* és un altre diminutiu plural esdevingut masculí singular i com a tal és entrat pel DGLC: «*m. Dit d’un home efeminat*». ²⁸ El DCVB en dóna un exemple de Pous i Pagès

28. Aquesta és l’única acceptió del mot que dóna el DGLC a l’article ‘faldilletes’. El DIEC n’hi afegeix una altra «*f. En nàut., Lona posada a la cintura d’un arbre per tal que no entri aigua per l’enfognament*». Però evidentment no es tracta d’un plural esdevingut singular (**una faldilletes*), com és el cas del masculí. Pel que diuen altres diccionaris (el GLarCat. p. e.), el terme nàutic, en aquesta i altres accepcions derivades, és

(1905): *No veus que són uns faldilletes?* Diu que també vol dir ‘home faldiller’, però en l'exemple (1909) que cita del sainetista Ramon i Vidales (1909) el terme és usat adjectivament: *jovent fatxendós i faldilletes*. El DCVB recull el singular masculí *faldetes*. ‘home efeminat’ (Mall.): *No l'escoltis an aquest, que és un faldetes!* No crec que res d'això es digui ara.²⁹

calces El DGLC registra, com si fos una unitat fraseològica i sense indicació expressa de canvi de gènere i nombre, la frase *Ésser un calces* que explica així ‘Es diu d'un home dominat per sa muller’.³⁰ El DCVB en dóna un exemple d'un text de Querol i Bofarull de 1903: *Va ser rebequeria de mestressa (...) que el calces d'en Rafel, com sempre, va tolerar*. Aquesta construcció (*el calces* o *el barra* o *el gamarús* o *la mala llengua d'en Tal*) no és rara amb substantius de la mena que ara analitzem.³¹ El DIEC no ofereix un article independent per a aquest masculí singular *calces*, com hem vist que ho feia en el cas de *galtes* i el de *penques*. Com a substantiu qualificatiu de persona, *calces* no és usat en femení; el seu significat teòric seria ‘Dona que es deixa dominar pel seu marit’ o ‘pàmfila’.

calçasses i bragasses L'augmentatiu de *calces* té entrada pròpia en el DGLC, però no com a tal augmentatiu, sinó com a substantiu singular, invariable pel que fa al nombre, amb el significat ‘Marit que

faldilleta. Llavors *faldilletes*, sempre com a terme nàutic, seria solament un plural i no pertanyeria a la família dels *pluralia tantum*. El DGLC no sol donar el sentit recte dels diminutius i augmentatius amb entrada pròpia i això pot pertorbar a vegades el lector, a qui no se li diu si el diminutiu o l'augmentatiu és usat també en sentit recte o si no ho és habitualment. El DIEC és molt més radical en aquest sentit.

29. També com a masculí i significant ‘home efeminat’ figura en el DGLC el diminutiu *doneta*. Ja hem advertit que en aquest capítol solament fem referència a termes que en sentit recte no designen éssers humans.

30. Aquest substantiu *calces* masculí, amagat com està en el DGLC dins l'article «calça», no figura en l'excel·lent *Diccionari català invers amb informació morfològica* de Joan Mascaró i Joaquim Rafel (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990). A pesar de les precaucions preses pels seus autors, ha passat per ull. Vull dir que aquest diccionari invers m'ha prestat grans serveis per al present estudi.

31. Hi ha sobre aquesta construcció un estudi recent de Pelegrí Sancho Cremades, *La construcció ce fripon de valet des d'un punt de vista cognitiu*, dins *Actes del desè col·loqui internacional de Llengua i Literatura catalanes (Frankfurt am Main, 18-25 de setembre de 1994)* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, vol. III, 1996), ps. 381-396. Conté una extensa bibliografia.

es deixa governar per la dona, home excessivament condescendent'. L'exemple diu: *És un calçasses*. També té entrada pròpia en el DGLC el terme **bragasses**, sinònim de *calçasses*. No el sento a dir a Barcelona.

baldragues El substantiu femení plural *baldragues* és a Mallorca el nom dels 'Calçons molt amples que duïen els pagesos antics'. El DCVB registra el masculí singular *baldragues* en dues accepcions: 'Home que no li escau bé la roba que porta i que sempre va mal vestit' i 'Home curt de coratge, que se deixa comandar per la dona'. De la primera cita un text d'Emili Vilanova; *Vina, tu, baldragues, mira com vas, tot te cau*. La segona accepció és pròpia de Mallorca, on em consta que és molt viva. Hi ha també un singular masculí *baldraga*.

butxaques En un conte d'Isabel-Clara Simó (1997) llegeixo la següent frase: *També em culpen d'això, és clar. Mira que és còmode! El fill és un botxaques? Per culpa de la xicota! Que no té caràcter? Per la xicota!* El DCVB recull aquest ús de *botxaques* (*butx-*) com a singular masculí en funció de substantiu qualificador de persona i diu que vol dir 'Home destraçat, que fa les coses de qualsevol manera per negligència (Cat., Val.)'. Com a equivalent castellà dóna *valnazas*. L'exemple diu: *Tu no ets més que un butxaques*.

sabata i sabatasses Ja els diccionaris del s. XIX registren *sabata* amb el significat de 'neci'. L'exemple que dóna l'Aguiló (*Ets un sabata*) ens mostra que el mot és masculí. El DGLC el registra com a substantiu masculí amb el significat de 'toix': reproduïx l'exemple de l'Aguiló. El DCVB, en el darrer apartat de l'article, diu que *sabata* en sentit figurat significa 'imbècil, beneïtot', però fa entre parèntesis l'observació que reproduïxo: «en aquest sentit, *sabata* es pot usar també com a masculí si s'aplica a persona masculina». Segons això, d'un home tant es pot dir que és *una sabata* com que és *un sabata*; també deixa clar que el femení *sabata* pot aplicar-se sense dificultats a una dona (*aquesta dona és una sabata*). El DicCatCast. de l'EC diu que *sabata* en sentit figurat ('toix, ignorant') és usat generalment en masculí; deu voler dir quan fa referència a un home. Com altres mots que analitzem pot presentar usos adjectivals en frases com la següent: *aquest noi és la cosa més sabata del món*. Ara passo a **sabatasses** que per al DGLC és un substantiu masculí que vol dir 'toix' (*ets un sabatasses*); per al DCVB és també un substantiu: el seu significat és 'be-

neitot, estúpid' (Garrotxa, Vallès). En l'exemple que en dóna el mot és usat amb valor d'adjectiu: *No sé com ets tan sabatasses*. Per al Dic-CatCast. de l'EC, per al GLarCat. i per al DIEC *sabatasses* és també femení. Es pot dir, doncs, d'una dona (*la sabatasses de la vostra veïna*).

xiruques En la formació dels escoltes té una gran importància l'excursionisme. La *xiruca* era el nom comercial de la sabata usada ordinàriament en les excursions (des dels anys quaranta als seixanta d'aquest segle). Llavors el plural femení *xiruques* esdevé un masculí singular i *un xiruques* és un 'noi que té l'esperit format en l'escoltisme'. A 1.2.8. he parlat de *cumbaià* molt més arrelat; potser podríem parlar de *xiruques*, masculí singular, com exemple de creació circumstancial o gairebé personal.

pelleringues És també, en sentit figurat, un singular masculí. El DCVB en dóna un exemple d'E. Vilanova (també Spitzer, p.153): *M'estava nada menos que escoltant aquest pallaringues que s'interessa perque no'm mori de gana ab tu*.

plaga Aquest és potser el mot, de la mena que analitzem, que més ha atret l'atenció dels nostres lexicògrafs. Gràcies al DCVB i al DECat. de Coromines (VI 585b - 586a) disposem d'una dotzena d'exemples que van des del Baró de Maldà a Pere Coromines, passant per Emili Vilanova, Oller, Marià Vayreda, Casellas, Massó i Torrents i altres. El seu significat de 'Bromista (home que sempre està de broma, que no es pren res seriosament, propens a l'acudit i hàbil en sortides humorístiques)' procedeix d'un dels significats que presenta el substantiu femení *plaga*, el de 'gram calamitat', i potser més concretament en referència a qualsevol de les *plagues d'Egipte*. Es tracta d'una metàfora humorística: es compara el graciós, no sempre oportú, a una calamitat inevitable que cal suportar amb resignació. En aquest sentit figurat trobem el mot sovint formant part de l'expressió *el (un) plaga de (la) parròquia*, és a dir 'el graciós del poble' (perquè a cada poble hi ha algú especialment expert a fer broma): és usada pel Baró de Maldà (*córrer (...) la tuna, per alguns d'aquells plagas de parròquia*), Oller (*un plaga de la parròquia, que ens fa riure tot el dia*), Vayreda (*sempre seràs el mateix: un plaga de la parròquia*), Pere Coromines (*L'Albert Llanes, el plaga de la parròquia*). També apareix el simple *plaga* des

del Baró de Maldà. En el passatge que en reproduïx Coromines *plaga* és usat en un sentit molt pejoratiu (*gent prou maliciosa y viciosa (...) prompta a fer judicis temeraris, no reparant a difamar (...) y, per dir-ho ab una paraula, molts plagas que hi ha en aquella terra*), però també en sentit condescendent (*un que fos plaga (...) hauria qui ho sap si dit: «sembla [el Vicari General] un gall dindi quan queda estarrufat!»*). Reflecteixen bé el sentit del mot alguns passatges de Vilanova (*Vaja, home, no fassi el plaga!; Si algun vespre surten i van de plaga, n'hi ha per llogar cadires: ne tenen unes!*), Casellas (*És tan plaga, tan plagota!*), Massó i Torrents (*«Plaga! Més que plaga!»*, *anava dient ella*) i altres. En alguns d'aquests exemples *plaga* té valor adjectival. En els dos llocs d'Emili Vilanova mencionats el mot *plaga* forma part de dues frases fetes: *fer el plaga*³² i *anar de plaga*. Presenta també derivats: *plagueries*, *plaguejar*, *plagada* i *plagasitat* (una formació, aquesta darrera, «estranya i ben suspecta», com diu Coromines). Tot això ens mostra que el mot *plaga* amb el sentit figurat de 'bromista' era molt vivaç. Avui no és usual. En el DGLC el masculí *plaga*, 'bromista' té una entrada pròpia, independent, doncs, del femení *plaga* 'flagell'. Per al DIEC és també femení («*m. i f.*»); no em sembla que hagi estat mai usat com a substantiu femení ni s'hagi mai aplicat a una dona. Altrament el *plaga* femení ('flagell') pot ser usat com a qualificador de persona en una frase com és ara *aquest home (aquesta dona) és una plaga*, de la mateixa manera i sentit que diem *aquest home (aquesta dona) és una calamitat*, és a dir, una 'Persona molesta o inútil'.

calamitat A propòsit del *plaga* masculí el DCVB fa la següent observació: «malgrat el canvi de gènere, *plaga* és una simple derivació semàntica dels altres dos significats [el de 'nafra' i el de 'gran calamitat de caràcter col·lectiu'] idèntica a la que modernament s'ha introduït en el mot *calamitat*: "ésser un calamitat"». Deu tractar-se d'un ús molt restringit.

boira El DCVB recull l'ús figurat de *boira* 'gresca, diversió'. D'aquesta accepció ha de procedir l'ús de *boira* com a substantiu masculí

32. La construcció *fer el (la) + substantiu (o adjectiu) de persona* és molt freqüent en la fraseologia catalana: *fer el senyor, el pallaso, el boig, el sord*. Vol dir 'Comportar-se com si un fos allò que designa l'objecte directe'. També en parlo més endavant a propòsit de *fer el merda*.

que significant ‘Home amic de tabola, poc formal’ apareix en un pasatge d’Emili Vilanova citat per Spitzer (p. 148) i també pel DCVB: *N’hi ha de tots: teniu, aquells són del Club Mussol; no’ls en dich res ¡quins boyres! no n’han feta poca d’ensà que són al món!* (no sé si en aquest lloc cal interpretar la frase *no n’han feta poca* per *no n’han feta poca de boira*). El DCVB diu que a Mallorca *En Boira* és la ‘Persona que serveix per divertir els altres amb els seus gests o paraules’.

calavera i tronera El DGLC recull l’ús de *calavera* com a substantiu masculí: «Fig. m. Home disbauxat». També el derivat *calaverada* ‘acte propi d’un calavera’. Ja el diccionari Figuera (1840) registra el sentit figurat de *calavera*: ‘Persona de poc judici’. No diu que sigui masculí. El derivat *calaverada* és explicat així: ‘Acció de homo de poc judici’. El DCVB, del sentit figurat de *calavera*, diu: «m. i adj. Home llibertí; cast. *calavera*. Tu ets cap buit i calavera, Ignor. 10». Veiem que en l’únic exemple que dóna el DCVB el mot sembla usat com a adjectiu. També en el següent exemple que pertany al conte *El petó de De tots colors* (1888) de N. Oller: *Cap dels companys era calavera, però cap no era tan devot com tu ni tenia aquella por a les dones*. No sé que hagi estat mai usat com a substantiu femení ni fent referència a una dona. Avui és sentit com a terme no actual. La relació entre el sentit recte i el figurat no és gens clara. L’ús d’aquest terme *calavera* com a substantiu masculí referit a un home procedeix, sens dubte, del castellà (ja el 1773 a Jovellanos); és, doncs, dins del castellà que cal cercar l’origen i la història d’aquesta accepció. Coromines (DCECH I 757, 9) pensa que és probable que en aquest sentit el cast. *calavera* sigui «uno de tantos calcos semánticos del àrabe». També sembla procedir del castellà l’ús de **tronera** com a substantiu referit a persones. Coromines cita un exemple de c. 1840: *esta despesa (...) és casa de bé, i no hi ha cap tronera sinó vosté* (F. Renart, *La Casa de Dispeses*, p. 102). Per al Labèrnia *tronera* és ‘La persona sense judici’. El DCVB exemplifica l’accepció de ‘cap de trons, home de conducta moralment desarreglada’ citant un lloc de *Vida privada* de Sagarra: *El pare de Bobby havia estat un dels homes més elegants i més troneres de Barcelona*. En aquesta frase el mot és usat clarament com a adjectiu. No figura en el DGLC l’ús figurat del mot. Sí que el recull el DIEC, que l’explica així: «m. i f. POP. Persona que surt de gresca i va a dormir

molt tard. *Fer el tronera*». No sé si certament com a substantiu es diu d'una dona. Com en el cas de *calavera* la relació entre el sentit recte i el figurat no és tampoc del tot clara.³³

merda, tifa, caca A propòsit del substantiu qualificador *plaga* he fet al·lusió a l'expressió *fer el plaga*, en què el verb *fer* vol dir 'imitar (comportar-se com, actuar com)'. És una construcció molt vivaça que admet tota classe de substantius i adjectius substantivats de persona introduïts per l'article definit: *fer el pagès, els gegants, el boig, l'enze, el desentès, el valent, el ronsa, l'orni, el borinot, la papallona, el préssec*. En aquesta llarga sèrie de frases trobem també el substantiu *merda: fer el merda*. Es tracta d'un substantiu femení esdevingut masculí en funció de substantiu qualificador de persona, com els altres que ara analitzem.³⁴ Registren la frase el DicCatCast. de l'EC, que la tradueix pel cast. 'presumir', i el DIEC, que diu que vol dir 'fer-se veure, presumir'. Aquest darrer no subratlla, contra el que sol fer, el canvi, de gènere. Llavors ens trobem que el mot *merda* solament en la frase feta *fer el merda* presenta el significat d'"Home presumptuós, home que vanitosament vol fer-se veure i cridar l'atenció de la gent", i també que solament en la dita frase feta és masculí. En canvi, el castellà *mierda* amb un significat molt diferent, el de 'Persona sin cualidades ni méritos', és masculí quan es refereix a un home («*Un mierda de*

33. No és dubtosa la procedència castellana del mot *manta* usat com a substantiu de persona; el Diccionario de la RAE diu que la frase «*Ser uno una manta o un manta*» vol dir en la llengua familiar 'Ser holgazán, no tener habilidad para alguna cosa'. La incorporació del terme a l'argot català de gent jove és recent i poc consolidada. Observen que en castellà el mot pot mantenir el gènere femení encara que vagi referit a un home. És la vacil·lació que trobem en l'ús del mot *bèstia*. És també un calc del castellà l'ús escolar de *pilota* 'persona aduldora' (*Aquest noi és un pilota menyspreable*). El castellà *ganso, gansa* solament en el seu sentit figurat ha penetrat en català. En el DGLC hi ha adjectiu *ganso -a* (i derivats), que Coromines (DECat. IV 341, 25) condemna («és un castellanisme inadmissible»).

34. Recordo que de noi vaig sentir aquesta expressió, curiosament en castellà, a través d'una anècdota segons la qual el vell U., home respectat, no pas solament perquè era una potència econòmica, va saludar el noi V., d'una família de l'aristocràcia rural catalana, però castellanoparlant, amb un «*Qué? Se hace el mierda, eh?*» (ell i la seva promesa, una noia preciosa que va morir jove, s'exhibien sense malícia muntats a cavall pel passeig de les moreres d'un poble d'estiuieig). És sabut que ser malparlat en castellà era, en determinades circumstàncies, una mena de senyal de distinció (no tot-hom s'ho podia permetre).

encargado que es lo que eres tú» és una frase de *La Colmena* de C. J. Cela citada per W. Beinhauer, p. 48). Amb aquesta accepció, o una de semblant, en català el mot és femení. El mot *tifa* és entrat al DGLC com a «*adj. i m. i f.*» amb una llarga explicació: ‘Dit d’una persona que no sosté cap opinió, no fa cap acte etc. que exigeixi una certa fermesa de caràcter, valentia, despreocupació, etc.’. En aquest sentit el mot és masculí si s’aplica a un home (*és un tifa*).³⁵ Però el mot és usat també en l’expressió *fer el tifa*, dins la qual presenta una accepció ben diferent: d’acord amb el DGLC, *fer el tifa* vol dir ‘Exhibir una presumpció ridícula’.³⁶ Ara el DGLC ignora (o vol ignorar) el sentit recte de *tifa* ‘cagarada’ que, segons sembla, als anys trenta era ja de feia temps obsolet. Llavors si no hi ha sentit recte, no hi ha tampoc sentit figurat; el figurat esdevé el recte. El DCVB entra el mot com a femení i consigna en primer lloc el sentit recte («en llenguatge d’argot») sense exemples. Això és també el que fa el DLC i el DicCatCast. de l’EC. El DIEC incorpora el sentit recte al final de l’article, com si al mot li hagués sortit un estrany i pestilent rebrot semàntic. El mot *tifa* por ser usat com adjectiu.³⁷ A propòsit de *tifa* el DECat (vi 329a, s. v. ‘pasta’) addueix «el sentit popular de *fer el caca* ‘fer ostentacions ridícules’». No ho he sentit dir mai.

bèstia i bestiota De *bèstia* se’n fa un gran ús com a adjectiu. El DGLC sembla que vol remarcar-ho quan, en l’article «*bèstia*», li dedica un paràgraf a part: «Adj. Nici, estult. *Aquell noi és molt bèstia. No siguis bèstia*». De l’apartat dedicat a refranys del DCVB trec aquestes dues dites: *Qui bèstia va a Roma, bèstia en torna* (Cat., Val., Bal.) i *Com més grans, més bèsties* (Mall.). També s’aplica a coses: *Aquest és un joc molt bèstia; aquest món és molt bèstia; moltíssimes lletres de grups de rock dur són molt més bèsties*. Ara, el terme *bèstia*, substantiu, en les accepcions que recull el DGLC que fan referència

35. El DCVB en recull un exemple tret d’una novel·la de Joan Santamaria (1925): *L’ideal d’una dona maca i superior, com ara jo, és un tifa, un nyoca, un sopes*.

36. El DCVB dóna un exemple d’aquesta expressió tret de la novel·la *Vida privada* de J. M. de Sagarra (1932): *A mi tot això em fa riure una mica. El que passa a Barcelona, és ganes de fer el tifa; tot plegat aigua calenta* (I, 112, ed. de 1983 [Edicions Proa]).

37. Un exemple de *La Xava* (1910) de Juli Vallmitjana recollit per Joan Givanel («Butlletí de Dialectologia Catalana», núm. 7 (1919), p. 62): *Si és més tifa que cap dida*. Partint d’aquesta frase Givanel atribueix a *tifa* el significat de ‘poca-solta’.

en sentit figurat a persones, és, d'acord sempre amb el que diu el DGLC, femení, encara que es digui d'un home: «Persona rude, intractable, brutal, incontinent, que hom pot assimilar a una bèstia. *És ser una bèstia. És una mala bèstia*, un home dolent, maligne. *Bèstia bruta*, persona brutal».³⁸ El DicCatCast., de la EC, tradueix la frase *ets una bèstia per eres un bestia*. Aquest diccionari sembla³⁹ indicar, doncs, que el català no canvia el gènere del mot *bèstia* quan s'aplica a una persona mascle, com ho fa el castellà, de manera que allà on el català diu *una bèstia* el castellà diu *un bestia*. Per al GLarCat. *bèstia* no és tampoc un substantiu masculí. Això és ben bé així? El DCVB ens proporciona dos exemples medievals de l'ús de *bèstia* com a masculí.⁴⁰ Cita un passatge de Bernat Metge en què el plural *bèsties* va acompanyat de l'article definit masculí i que reproduceix més àmpliament: *e fenyent-se obedients e humils demanen als bèsties de marits (qui tantost los ho donen) fermaylls, anells, perlls, collars (...)* (*Lo somni* III, ed. Riquer 294,10); el lloc depèn del Corbaccio (211), però allà *els bèsties de marits són i miseri mariti*. El DCVB dóna també un exemple del *Decameron* català de 1429 que reproduceix ampliant el context: *mas los prechs no li ajudaren a res, per ço com aquell bèstia d'hom era pus dispost a voler que tota la vila sabés la llur vergonya*. El text de Boccaccio diu: *li prieghi non giovavano alcuna cosa, per ciò che quella bestia era pur disposto*⁴¹ *a volere che tutti gli aretin sapessero la lor vergogna* (VII 4, 13). Veiem que el *quella bestia* ha estat traduït per *aquell*

38. Podem afegir-hi *bèstia rara*. Més avall faig referència als substantius qualificadors femenins acompanyats d'un adjectiu qualificatiu (del tipus *bona fe, mala llengua o mans foradades*).

39. Dic 'sembla' perquè la redacció de l'article «bèstia» no té la nitidesa suficient (per a mi, vull dir). Molt clarament s'expressa el corresponent diccionari castella-català (1985) que explica que la frase castellana *Eres un bestia* equival a la catalana *És una bèstia*, si el cast. *bestia* vol dir 'persona cruel', però, si vol dir 'ignorant', caldrà traduir-la per *Ets un bèstia*. No sé si això té un fonament real.

40. Curiosament els dos exemples que ens proporciona el DCVB figuren en l'apartat de l'article «bèstia» dedicat a l'ús del mot com adjectiu. Potser no es tracta d'una simple inadvertència. Però a mi no em sembla dubtós que en la construcció *El beneit del porter* l'element qualificador (*beneit*) és gramaticalment un substantiu (encara que es tracti d'un ús substantivat que admeten un gran nombre d'adjectius que qualifiquen persones en sentit pejoratiu). Sobre aquesta construcció, vegeu nota 31.

41. Aquesta concordança *ad sensum* de *disposto* amb *bestia* em sembla significativa pel que fa als fenòmens de canvi de gènere que analitzem.

bestia d'hom. Podem dir, doncs, que l'ús de *bèstia* masculí referit a un home és ja medieval, almenys en la construcció *el bèstia de* (o *els bèsties de*).⁴² Però també trobo *bèstia* com a substantiu en aposició en la novel·la mencionada del *Decameron* català: *Tofano, lo bèstia, (...) dient lo fet com era estat, menaçava fort*. El text italià diu: *Tofano bestia, d'altra parte, diceva come il fatto era stato e minacciavala forte* (VII 4, 25). En aquests exemples medievals la noció dominant és la de 'níciesa'. Actualment em sembla especialment arrelat el masculí en l'expressió *fer el bèstia*,⁴³ usada fins i tot quan el qui el fa és una dona. Sembla, doncs, que en català tant és possible de dir *Aquest noi és una bèstia* com *Aquest noi és un bèstia*.⁴⁴ Una altra cosa encara; en l'argot d'estudiants es pot dir d'algú que *és una bèstia en matemàtiques*. Aquí *bèstia*, femení, significa 'Persona que té un talent portentós'. L'augmentatiu **bestiota** és usat sobretot com a adjectiu. El mateix Fabra el fa servir com adjectiu, quan explica el significat *gamarús*: «*Dit d'una persona toixa, bestiota*». El DCVB ens dóna un exemple de Víctor Català: *Entre gent bestiota y sorruda*. En aquests exemples la idea dominant és la de 'níciesa' no la de 'malignitat'. El DCVB ha considerat que *bestiota* era en l'exemple de Víctor Català un veritable adjectiu (i no un substantiu usat adjectivalment) i això ha fet que aparegui dins d'un article amb entrada pròpia d'un adjectiu: «*bestiot, -ota*». Em sembla inexistent la forma masculina de l'entrada. Si fos un adjectiu seria d'un sola terminació: *Homes bestiotes i persones bestiotes*. Com a substantiu qualificador es comporta, em sembla, com el simple *bèstia*: *Tots ells eren uns (o unes) bestiotes*. El tractament que els diccio-

42. Sobre aquesta construcció, veg. la nota 31.

43. Ja hem fet més amunt al·lusió a aquesta construcció a propòsit de *fer el plaga i fer el merda*.

44. Reprodueixo ara, el fragment final d'un article de Josep. M. Espinàs («Avui», 24-III-1998): «Això del combat fins al final, o sense normes, és molt bèstia. Però com que no m'agraden les generalitzacions, passem llista: els que lluiten són uns bèsties (desgraciats), però qui està disposat a fer d'àrbitre també és un bèstia, i el públic que ho vol veure, els funcionaris que ho permeten i els qui guanyen diners organitzant-ho són uns bèsties. I ara que ningú em surti defensant les bèsties: he dit *uns*». En la primera frase trobem el mot usat com a adjectiu (no aplicat a una persona), després és usat com a substantiu masculí; l'aclariment final ens fa veure que en les frases anteriors el femení era gramaticalment també possible i que si ha estat descartat és per raons, diguem-ne, d'ètica lingüística.

naris catalans donen (o, més aviat, no donen) als diminutius i augmentatius no és satisfactori. Però això ens portaria massa lluny. Alguna cosa en dic a la nota 28.

rata EL DGLC en un dels apartats de l'article «rata» registra l'ús del mot com a masculí: «m. Avar». No diu que es tracta d'un sentit figurat, contra el que sol fer. La definició sembla més pròpia d'un adjectiu que d'un substantiu. EL DLC i el DIEC no hi introdueixen modificacions. El DCVB, en el sentit que aquí interessa, diu que és un adjectiu, però ara la definició és la pròpia d'un substantiu: «Persona avara (...)»; l'exemple que recull és d'adjectiu: *veient que era més rata que ella, l'alliberà de subjecció (de passar comptes)*. En realitat no és un terme conflictiu: és masculí quan es refereix a un home (*el president és un rata*) i femení quan es refereix a una dona (*la directora era una rata*) i funciona sovint, o potser més sovint, com a adjectiu (*és molt rata*), però no es pot dir que sigui un adjectiu que a vegades se substantiva en masculí i a vegades en femení. No és un «*adj. i m. i f.*». L'ús figurat del mot ha generat el derivat *rateria* 'gasiveria'.

gallina Trec del Diccionari Aguiló l'exemple més antic que puc citar de l'ús de *gallina* com substantiu masculí; pertany a un discurs de Pujol i Camps (Girona 1843 - Madrid 1891), col·laborador de Víctor Balaguer: «*es invensió de alguns infames gallines per no venir*». El diccionari mallorquí-castellà de P. A. Figuera (1840) a l'article *galina*, forma més usual, diu, que *gallina*, registra l'accepció de «Hômo cobârd». No diu que sigui masculí; no ho diu tampoc el DGLC («Fig. Persona covarda»), però l'exemple diu, si més no, que pot ser-ho: *És un gallina*. El Labèrnia el registra com a substantiu masculí i femení («m. y f. met. cobart»). També per al DIEC és un «*m. i f.*»; per al DCVB és un adjectiu, però en els dos exemples que dona d'aquest ús el mot és usat com a substantiu masculí. Un d'ells pertany a Josep Pla: *Ets un miserable i un gallina*. Tanmateix no és dubtós que presenta usos adjectivals: *Sempre fuig: és molt gallina*. Trec aquest darrer exemple del DLC per al qual *gallina* és un adjectiu i un substantiu masculí, però no femení («*adj. i m fig. Covard*»). Això ens fa veure que l'ús de *gallina* com a substantiu femení és incòmode. En una frase com és ara *La gallina de la veïna va fugir*, es produeix una interferència enutjosa del sentit recte. Altres mots d'aquesta naturalesa

(des de *barra a fatxenda*) presenten dificultats semblants. Ja ho anem advertint. Ara, és ben notable que això no es produeixi en el cas de *rata* com hem explicat: *La rata de la veïna! (...) Em va reclamar la mica de sal que li havia manllevat*. Hi deu haver en això també raons psicolingüístiques. La llengua reflecteix una societat històricament masclista en la qual la covardia era una cosa pròpia dels homes. Les dones poden ser avares, i també porugues i valentes, però no covardes.

bleda L'ús del nom d'aquesta hortalissa, considerada insípida, com a qualificador de persona és freqüentíssim.⁴⁵ El DGLC l'explica així: 'Dit d'una persona, esp. d'una dona, no gens espavilada, mancada de vivor, de tremp'. No diu que pugui ser masculí ni que pugui presentar usos adjectivals, bé que sembla insinuar la possibilitat d'això darrer. El DIEC, que no sol estar d'acord amb aquesta manera d'expressar-se tan fabriana (i val a dir, tan imprecisa), recull així l'ús figurat de *bleda* (sense dir tampoc que es tracta d'un ús figurat): «*m i f. Persona no gens espavilada, mancada de vivor, de tremp. És una bleda assolellada. No en farem res d'ell: és un bleda*». Aquest ús de *bleda* com a masculí (*és un bleda*) em sembla estranyíssim, però no he volgut deixar de consignar-lo. De fet de dir-se, en aquest terreny, es deu poder dir tot; ja ho hem dit. Per altra banda el DCVB consigna expressament l'ús de *bleda* com adjectiu i l'exemplifica citant un lloc de Josep Pla en el qual *bleda* no es refereix a una persona: *La vida era (...) còmoda, d'una gràcia provinciana una mica bleda*; frases com *Nena, i que bleda ets!* (Isabel-Clara Simó) són vivíssimes.⁴⁶

neula En l'article «neula» el DGLC registra l'ús del mot com a masculí bruscament, sense explicacions semàntiques: «*m. No té gens de talent; és un neula*». Per al DIEC és un «*adj. i m. i f.*», però no diu

45. Això explica la formació de derivats: *bledejar* i *blederia*. També *plaga*, *ruc* i molts d'altres presenten derivats propis del seu ús en sentit figurat. Hi ha una relació entre la popularitat d'un mot i el nombre de derivats que genera.

46. EL DCVB diu que *bleda* en sentit figurat també significa 'Home efeminat o covard (Tortosa)', però no diu que en aquesta accepció el mot sigui usat com a masculí. El mateix diccionari recull l'ús del mot masculí *blet*, vegetal també comestible, en sentit figurat: 'Home excessivament delicat o efeminat' i '(Home) curt d'enteniment'. Són usos molt restringits. El problema aquí és si es tracta del sentit figurat del masculí *blet* o si més aviat és una masculinització del sentit figurat de *bleda*; aquest és, com veurem, el cas de *bajoc*.

tampoc el que vol dir. És més usat com a adjectiu ('Mancat de coratge, esperit o talent') que com a substantiu femení, que ho és més que com a substantiu masculí.

baina El DCVB registra l'ús del terme *baina* com a substantiu masculí i femení en l'accepció de «Persona de mala conducta moral, de mals sentiments (Mall. Men.)». Em sembla que a Barcelona era considerat un qualificatiu dur i baix, aplicable solament a un home (és *un baina*); no em fou mai familiar. Potser és, o era, un manlleu del castellà *vaina* 'Persona despreciable' (solament masculí).⁴⁷ Cal partir, segons sembla, del significat de 'tavella buida de fava, pèsol i altres llegums', és a dir 'cosa sense substància' (cf. DECat. I 561a, 8-9).

figa El paràgraf dedicat a l'ús de *figa* com a substantiu masculí és en el DCVB molt explícit: «m. Home fluix o excessivament delicat; cast. *ablandabrevas*. "Aquest és un figa, no podem comptar amb ell per a res". També es diu *un figa blana, un figa molla, un figa flor*, amb el mateix sentit». No hi ha res d'això en el DGLC. Però recullen aquest ús tant el DLC («*m i f i adj*») com el DIEC («*adj. i m. i f.*»). A mi solament em consta l'ús de *figa flor*,⁴⁸ com a substantiu masculí (*Aquest home és un figa flor*), a la ciutat de Girona.

soca El DCVB registra així el sentit figurat de *soca*: «fig. Persona curta d'enteniment (or., oc.); cast. *zoquete*». No diu que en aquest significat el mot pugui ser masculí. Llavors la frase *Aquest noi és una soca* (sense alteració de gènere) seria del tot satisfactòria, i em sembla que per a molts encara ho és. El DIEC recull aquest ús figurat del mot, però ara es tracta d'un «*adj. i m. i f.*». Potser hi ha hagut un canvi amb els anys; no sé si ara és més usual *Aquest noi és un soca* que *Aquest noi és una soca*. Allò que certament és ben viu és l'ús adjectival del mot: *Aquest noi (aquesta noia) és molt soca*.

patata De l'ús de *patata* en sentit figurat el DCVB diu el següent: «fig. (usat principalment com a masculí) Beneïtot, curt d'enteniment (Mall. Men.)». Ja hem anat dient que el masculí de molts d'a-

47. En la nota 33 parlo de *manta* i d'altres qualificadors de procedència castellana.

48. El DCVB adverteix, massa discretament, que no fa seva la grafia *figa-flor* de Fabra. El plural, en efecte, és *figues flors*. Ara el DIEC ho ha acabat d'adobar i escriu *figaflor* com si es tractés d'un mot compost.

quests mots (femenins en sentit recte), quan són usats en sentit figurat, és més freqüent que el femení. Però una observació d'aquest tipus no l'he vist expressada en cap altre lloc. A Barcelona avui, i sobretot en el llenguatge escolar, és freqüent en el sentit de 'Persona que amb la seva poca traça ho esguerra tot', amb connotacions sovint benèvols. Presenta sovint usos adjectivals: *Que ets patata, noi! No fas més que nosa!* Per al GLarCat. és un adjectiu i un substantiu (masculí i femení) i posa com a exemple d'ús aquesta frase: *Aquest porter que ha fixat l'equip és un patata.*

sopes i nyoca A propòsit de *tifa* hem citat en nota una frase treta d'una novel·la de Joan Santamaria (1925) que ara reproduïm: *L'ideal d'una dona maca i superior, com ara jo, és un tifa, un nyoca, un sopes.* En aquesta frase *sopes* és un singular masculí qualificador de persona procedent d'un femení plural, com d'altres que hem vist. El DCVB (s. v. 'sopa') recull la locució *ésser un sopes* 'ésser un home curt d'enteniment o d'iniciatives'. No cita ni autoritats ni localitza l'expressió. En la mateixa frase el femení *nyoca*, pròpiament 'barreja d'ametlles, avellanes, pinyons, panses etc., que es donen pel bateig d'una criatura', ha esdevingut masculí i ha adquirit el significat d' 'Home menyspreable'. El DCVB, que no cita altra font que la frase que hem reproduït, el dona com a mot d'argot. També en parla el DECat. (v, 995b). Santamaria intenta sovint reproduir mots i expressions populars o argòtiques que ha sentit dir, però no sempre ho fa amb fortuna. Tanmateix, almenys l'ús que fa de *sopes* sembla espontani.

botifarra És sabut que el terme *botifarra* (masculí i femení) a Mallorca es fa servir (o es feia servir) amb el significat de 'Persona de la noblesa antiga mallorquina' (DCVB). No és pròpiament un qualificador de persona; designa més aviat una persona que pertany a un determinat estament, no mancat tanmateix de connotacions negatives poc precises. Allò que ara ens importa és l'alteració del gènere quan el mot fa referència a un home. Aparentment sembla clar que hi ha d'haver, en el seu mateix origen, una metàfora, però no és pot descartar que sigui una deformació o un substitut de l'adjectiu *botifler* (cf. DECat. II, 172b, 55ss.). Això és una opinió molt generalitzada com sembla reflectir el següent passatge de Llorenç Villalonga (*Bearn*, p. 99 de l'ed. de 1961): *Tornant allà on érem, senyor Vicari (...), els nebots es*

moren de ganes de passar per «botifarres», com si això fos alguna cosa. «Botifarres» deriva de «botifleurs», ja ho sap, la flor de lis. Són els qui es passaren als Borbons (...). També es veu en aquest passatge que el mot ha perdut la càrrega negativa que podia tenir en el seu origen. Ni el DGLC ni el DIEC no volen saber res d'aquesta accepció del mot.

llauna Com és sabut les accepcions de 'Cosa enfadosa, pesada o molesta' i la de 'Cosa enutjosa de fer' que presenta el mot *llauna* (en sentit recte 'planxa de ferro estanyada') són un calc del castellà *lata* en el sentit de 'Todo lo que causa hastío y disgusto por prolijo o impertinente'. Aquest sentit que presenta el mot castellà no procedeix de l'adjectiu *lato* -a 'dilatado' substantivat en femení ni tampoc del substantiu *lata* en l'accepció de 'Lámina de hierro o acero estañada por las dos caras' sinó d'una altra que presenta el mot, l'originària: 'Vara o palo largo', amb la intervenció de la frase feta *dar la lata*.⁴⁹ Allò que ara aquí importa és comprovar l'especial vivacitat de l'ús figurat que *llauna* ha manllevat de l'ús figurat de castellà *lata*, vivacitat que es manifesta sobretot en el fet que *llauna* pot referir-se a persones ('Persona pesada') i llavors esdevé masculí si es refereix a un home ('Home pesat'), de manera que diem no solament *Aquesta conferència ha estat una llauna immensa* sinó també *Aquest home és un llauna perillós* o *Ha vingut el llauna d'En Tal*. També ho diem d'allò que és 'Enutjós de fer', més que de suportar, com és ara corregir exàmens: *Quina llauna no és!*. Recull tot això amb claredat el GLarCat. També presenta usos adjectivals: *Aquesta és la novel·la més llauna que mai hagi llegit. Escriure sense ser ensopit ni llauna*. No tot això té la seva correspondència castellana. El català ha anat més lluny. Altrament, l'ús de *llauna* en sentit figurat ha estat acceptat no sense reticències.⁵⁰ No sé

49. Sobre aquest procés semàntic veg. Dámaso Alonso, *Esp. «lata» y «latazo»*, «Boletín de la Real Academia Española», 33 (1953), ps. 351-388 i Coromines, DCEC/DCECH, s. v. 'lata'. Veig que el *Diccionario de la RAE* registra ara la frase feta *dar la paliza*, que presenta un cert paral·lisme amb *dar la lata*: en sentit figurat *dar la paliza* vol dir 'soltar un rollo o un discurso pesado'. *Lata*, com el català *llata*, ha de procedir d'un mot d'origen no llatí, però incorporat al llatí vulgar tardà (*latta*).

50. Coromines en el DCEC/DCECH (s. v. 'lata') diu en nota: «En catalán dicen algunos, recientemente, *llauna*, en este sentido [el de 'discurso o cosa fastidiosa'], por un calco semántico del castellano, como si se tratara de *lata* 'hoja de metal', pero otros emplean en catalán el castellanismo desembozado *lata*». El DGLC a l'article «lat -a»

si el valencià *llanda*, que em consta que és també usat amb l'accepció de 'cosa enutjosa', presenta una expansió semblant, però un derivat seu, l'adjectiu *llandós*, que no té equivalent en el català de Barcelona, presenta el significat de 'enutjós', 'pesat'.

fleuma En el DGLC (1932) *fleuma* té dues entrades (dos articles): és, per una banda, el nom d'un peix teleosti i, per l'altra, un adjectiu femení⁵¹ que vol dir 'flasca'. No hi ha cap referència al substantiu *fleuma* (forma hereditària, ara obsoleta, del grecollatí *phlegma-atís*), usat sobretot designant un dels quatre humors del cos (segons la medicina antiga, el més fred i humit).⁵² Llavors si no hi ha sentit recte, no hi ha tampoc sentit figurat. De fet, els usuaris actuals del mot no el relacionen tampoc amb el terme *flema* (o *flegma*). Aquí podem gairebé limitar-nos a reproduir el que diu Coromines a propòsit de la persistència de la forma *fleuma* (DECat. iv 42a): «Des dels meus primers anys he sentit encara molt corrent *fleuma* f. com a abstracte (...) per a la qualitat de la persona que fa la seva amb un cert maquiavellisme, sense soroll; i a aqueixa persona se li diu *un fleuma* o, si és una dona, *una fleuma*». Però pel que fa al significat ell mateix adverteix

adjectiu, recull un femení *lata* (és a dir, un adjectiu substantivat en femení) i li atribueix l'accepció de 'Discurs, conversa o qualsevol cosa que enfastideix per la seva llargària'. També ho recull així el GLarCat. En algun lloc o altre he fet veure que les consideracions etimològiques a vegades ajuden i a vegades fan nosa quan es tracta de definir una paraula. Per altra banda, sens dubte hauria estat millor donar el castellanisme «desembozado» i no disfressat d'adjectiu substantivat en femení. En el DGLC, a l'article «llauna» figura l'expressió *Donar la llauna a algú*, que diu que significa 'Despatxar-lo, acomiadar-lo'. En aquest sentit l'expressió em sembla que ara és tot obsoleta; sobre el seu origen i extensió d'ús en un passat no en puc dir res. En tot això el DIEC no ha adobat gran cosa.

51. No sé si en tot el DGLC hi ha cap altra adjectiu amb indicació de gènere (així *prenys* és explicat pel femení 'prenyada', però no es diu que es tracti d'un adjectiu femení). Evidentment *fleuma* no és usat solament amb substantius femenins.

52. En la quarta edició del DGLC (1966), en l'apèndix, tot això fou modificat. *Fleuma* ja no és un adjectiu femení, és simplement un adjectiu: «Dit d'una persona, esp. d'una dona, fluixa de caràcter, mancada de fermesa, fàcilment entabnable», que era la definició del adjectiu *flasc -a*, definit, en aquest apèndix, per 'fleuma'. El substantiu *fleuma* hi és introduït com a forma antiga. Finalment les formes *flema*, *flemàtic*, *flemàticament*, *flemó* i *flemonós* són substituïdes per *flegma*, *flegmàtic*, etc. Coromines es va mantenir fidel a les formes fabrianes *flema*, *flemàtic*, etc. Hom pot escriure *flegmàtic* sense dificultats, però no seria prudent, ara per ara, que una actriu dalt de l'escenari fes retret de *flegmàtic* a ningú. No es pot matar tot el que és gras.

que Pere Coromines havia usat l'adjectiu apariat a *taujà* (1902). Podem dir, doncs, que *fleuma*, aplicat a persones, és un substantiu qualificador — masculí (*ella és tot un caràcter, però el seu marit és un fleuma*) i, més freqüentment, femení (*s'ha casat amb una fleuma de no dir; són unes fleumes*)— procedent del nom de l'humor anomenat *fleuma* (femení), que tradicionalment es relacionava amb el caràcter d'una persona. Es tracta d'un ús metonímic. També presenta usos adjectivals (*és la persona més fleuma que he conegut*).

fatxenda El femení *fatxenda* amb el significat de 'Presumpció', 'ostentació vanitosa de luxe', en català està ben documentat des del segle XVII, en cançons populars, sobretot en l'expressió *Gastar molta fatxenda*. No és dubtós que procedeix directament de l'italià *facenda* 'Cosa da fare' (del llatí *facienda*). El masculí *fatxenda* 'El qui gasta molta fatxenda, que tot ho fa per fer-s'hi veure', no té una documentació tan antiga. Fa de mal dir si aquest ús procedeix directament de l'italià, concretament de l'expressió *Ser faccenda* 'Chi si dà di fare senza concludere', o si es tracta d'un procés intern del català o si hi ha hagut una intervenció del castellà *fachenda*, usat ja en el s. XVIII com a qualificador de persona ('Vano. jactancioso').⁵³ Aquí solament hem d'assenyalar que el mot ha canviat de gènere quan ha esdevingut un substantiu qualificador. El DCVB recull un exemple d'E. Vilanova: *Li van foradar la llengua per fatxenda i pinturero*. Per al DGLC i per al DCVB *fatxenda*, quan fa referència a persones, és masculí; per al DIEC és també femení i per al DLC és «*adj. i m.*». No és dubtós que sovint funciona com a adjectiu i no ho és tampoc que, com altres mots qualificadors procedents de substantius femenins, el

53. El diccionari de Labèrnia (1834) registra el substantiu femení *fatxenda* en l'accepció de 'presumpció' i dóna com a equivalent castellà *fachenda*. No diu que el mot pugui ser usat en masculí en l'accepció de 'presumptuós'. En canvi entra *fatxender -a* 'va, presumit' amb els equivalents castellans *fachenda, fachendista, presumido*. Per a Labèrnia, doncs, l'equivalent del castellà *fachenda* 'presumptuós' és l'adjectiu *fatxender -a*, no *fatxenda*, que és solament un substantiu femení que no vol dir altra cosa que 'presumpció'. Això deu reflectir l'ús real del terme *fatxenda*, almenys a Catalunya, en la primera meitat del segle XIX. El diccionari mallorquí-castellà de P. A. Figuera (1840), ple de castellanismes, ignora l'accepció bàsica; per a Figuera *fatxenda* és solament un adjectiu ('vâ, presuntuós') que correspon al castellà *Fachenda*. També recull la frase feta *Fer de fatxenda* que tradueix per *Fachendear*.

seu ús com a substantiu femení no sempre és planer. Ja ho hem dit (veg. a *barra, penques, gallina*).

gana De la novella *La Febre d'or* (1890-1893) de Narcís Oller és el lloc que el DCVB cita com exemple de l'ús de *gana* com a substantiu masculí que diu que significa 'Ambició, ple d'apetits' (Barc.): *Ni aquell gana ha de presidir, ni tu tens dret a profanar aquestes despulles*. No crec que *gana* hagi tingut mai el corresponent femení. Aquest substantiu masculí *gana* no és, com creia, obsolet: l'he sentit dir a Joaquim Puyal, per ràdio, fent referència a un jugador de futbol massa individualista.

cràpula, canalla, mandra, maula i galiassa Aquests cinc qualificadors tenen en comú el fet que no són usats en sentit propi i conseqüentment s'ha esvaït l'oposició entre el sentit recte i el figurat. Tots quatre presenten problemes diferents. Més amunt (a 1.2.1) hem inclòs el terme **cràpula** entre els substantius qualificadors de persona que ho són per ells mateixos, ja que el significat recte ('embriaguesa') havia estat pràcticament oblidat. Aquí cal subratllar no solament el pas del femení originari al masculí, sinó també el caràcter extraordinari del canvi semàntic. També hem parlat de **canalla**. El canvi semàntic que va del significat col·lectiu (f. 'Gent dolenta, menyspreable') a l'individual (m. 'Home capaç de cometre els actes més reprobables'), sembla menys violent. Més problemes presenta el terme **mandra**. La relació formal entre el femení 'Peresa' (*la mandra*) i el masculí 'Mandrós', 'que té mandra' (*és un mandra*), és manifesta, però l'establiment de la relació semàntica entre l'accepció masculina i la femenina, molt vives ambdues, presenta dificultats: ni l'*avarícia* ni la *ira* ni la *gola*, ni l'*enveja* no generen masculins qualificadors de persona. No sembla que aquí es pugui parlar de sentit propi ('peresa') i sentit figurat ('peresós'). Cal segurament cercar l'explicació en el significat etimològic del mot. El català *mandra*, com el castellà *mandria*, procedeix de l'italià *mandra* (o *mandria*), que pròpiament significa 'ramat', però és usat també en sentit despectiu: 'Insieme disordinato di persone', per exemple, *Una m. di birboni* ('una colla de brètols'). Cal partir, doncs, d'un significat col·lectiu. El pas del sentit col·lectiu a l'individual es pot comparar amb el que presenta el mot *canalla*. Del sentit col·lectiu procediria també l'accepció de 'peresa', accepció en la qual el mot manté el femení originari. Hi ha en tot això molts punts

obscur.⁵⁴ Tanmateix sembla clar que l'accepció de 'peresós' no procedeix de la de 'peresa'. De fet els catalanoparlants no associem entre elles les dues accepcions del mot: com si fossin dues paraules diferents, sentim com a pròpies totes dues. Sigui com sigui, és també clar que en l'accepció individual s'ha produït una alteració en el gènere respecte al del mot italià *mandra*.⁵⁵ Cal advertir finalment que per al DGLC *mandra*, fent referència a una persona, és solament un substantiu masculí; per al DIEC és també femení i per al DLC és també un adjectiu. Entre el femení **maula** 'Artifici enganyós' i el masculí i femení *maula* 'Persona que sap dissimular les seves intencions' (*El propietari del casolot, que és un maula...*) hi ha també una relació d'abstracte a concret. No veig clar que una accepció hagi pogut generar l'altra. Les dues procedeixen del verb *maular* variant de *miolar*, potser d'una manera independent. A Barcelona l'accepció primera ('Artifici enganyós') és del tot obsoleta i la segona no és tampoc usual. Ambdues tenen, o han tingut, especial vitalitat a Mallorca. Ja les registra el diccionari Figuera (1840). Més endavant parlo de *gata maula*. Molt diferent i força més senzill és el cas de **galiassa**. El seu sentit originari (f. 'Embarcació més grossa que la galera') pertany del tot a la història. Els diccionaris catalans donen el sentit recte i el figurat ('Persona molt grossa i feixuga' o explicacions semblants). Trobo el masculí en una frase de Jaume Fuster (citada per Joan Solà («Avui» 26-II-98, p. VII): *Els galiasses dels Ferrandis em buscarien*. Deu fer referència a pinxos corpulents.

pinta i **peça** Més endavant, a propòsit de **mala pinta**, parlo de l'ús de *pinta* com substantiu masculí. Sobre **peça**, masculí, vegeu el que en dic a la nota 58.

2.1.2. *Substantius femenins acompanyats d'un adjectiu qualificatiu*

Analitzo aquests lexemes en dos apartats segons el lloc que ocupa l'adjectiu.

54. No puc resumir aquí allò que diu Coromines en l'article «mandria» del DECH i en l'article «mandra» del DECat.

55. En textos castellans del segle XVI i XVII es troba *mandria* femení aplicat a un home (*una mandria*).

a) *Lexemes femenins formats per substantiu + adjectiu*

Aquest tipus de qualificadors de persona mantenen molt tenaçment el gènere femení encara que es refereixin a homes: *aquest noi és una rata sàvia (una cabra boja, una mula guita, o una intel·ligència privilegiada)*. Però hi ha algunes vacil·lacions.

panxa contenta El sintagma *panxa contenta* pot ser un substantiu qualificador masculí. El DGLC recull l'expressió *Ésser un panxa contenta* 'Un home satisfet, que no s'amoïna per res'. És més, l'adjectiu *panxacontent* hi és explicat per *panxa contenta* (reprodueixo textualment l'article: «**panxacontent** -a *adj.* Panxa contenta»). Això sembla indicar que llavors la gent deia *és un panxa contenta* més aviat que *és un panxacontent*. No ho sé. El DCVB, de *panxa contenta* masculí (escrit *panxacontenta*), en dóna dos exemples: un de Narcís Oller, 1906 (*Se l'hauria tingut per un vil hipòcrita i panxacontenta*) i un altre de Carner, 1925 (*No simpatitzo amb el panxacontenta emmandrit*). Ara, el qualificador *panxa contenta* no té ara per a mi un plural masculí satisfactori; em sona tan estrany *Han vingut aquells panxes contentes* com *Han vingut aquells panxacontentes* (en lloc de la frase *Han vingut aquells panxacontents*).⁵⁶

llengua llarga De *llengua llarga* el DGLC no en diu res. Hi ha solament l'adjectiu *llenguallarg* -a 'llarg de llengua'. El DCVB registra (s. v. 'llenguallarga') la següent frase pertanyent a les *Contarelles* de A. M. Alcover (cita per l'edició de 1915, la primera és de 1885): *Llengos-llargues que no estan a pler en no malparlar*. El plural *llengos* indica que no es tracta pròpiament d'un compost. A mi *llengua llarga* m'és familiar amb l'accepció de 'replicaire' en frases com les següents: *Llengua llarga, més que llengua llarga! Un llengua llarga és el que ets tu! o Calla, llengua llarga!*

56. El DCVB registra, sense exemples, el substantiu masculí *pixafreda* ('home irresolt o mancat d'entusiasme'), escrit amb els dos elements aglutinats com si es tractés d'un verdader compost. Jo no sé com fa el plural; si es diu *Han vingut aquells pixes fredes*, o més aviat *aquells pixafredes*. Sigui com sigui, sembla clar que primer element és aquí el substantiu *pixa* 'membre viril' (cf. el cast. *pija*, que com a substantiu qualificador referit a un home s'ha masculinitzat en *pijo*); el que jo trobo, en un conte d'Isabel-Clara Simó (*Dones*, 1997, p. 156), és *pixafred* (escrit *pixa-fred*), formalment ja un adjectiu del tipus *panxacontent* -a. Reprodueixo el lloc: *Oi que és maca, la tia (...) I en canvi mira'l a ell: pot ser més garneu i més pixa-fred un tio?*

mans foradades i mà foradada El DCVB (s. v. «foradat -ada») recull la frase *Ésser un mans-foradades* ‘Ésser un dilapidador’. A mi em sona més el singular *mà foradada* (*No és que sigui un mà foradada*) i el plural en funció de plural (*Aquells mans foradades de néts, malbarataren l’herència*). És femení si es refereix a una dona. També presenta usos adjectivals (*No és que sigui mà foradada* és una frase que he sentit dir no fa gaire).

L’existència d’aquests tipus de qualificadors fa pensar que els adjectius compostos del tipus *panxacontent* (*llenguallarg, barbablanc, barba-serrat, bocamoll, cellajunt*, etc.), tenen el seu origen precisament en l’ús metonímic (o si es vol sinecdòquic) de les formacions que analitzem i en un posterior procés d’adjectivació morfològica, això independentment de les especulacions que es puguin fer sobre la relació sintactico-semàntica entre els dos elements del compost, i també independentment del fet que d’un *bocamoll* (o d’un *barba-serrat*, etc.) no se n’hagi dit mai **un boca molla* (**un barba serrada*) i també, viceversa, independentment del fet que molts qualificadors d’aquest tipus no prenguin formes adjectivals (*és un cap buit, aquesta noia*, però no **una capbuida*). Vull dir que el significat etimològic de l’adjectiu *llenguallarg* és ‘Que té la llengua llarga’ més aviat que ‘Llarg de llengua’.⁵⁷

gata maula (moixa, sauma) i mosca morta El DCVB dóna exemples d’aquests lexemes en què es veu que, si van referits a homes, a vegades són usats com a masculins. Reprodueixo el de G. Vidal i Valenciano (1886): *No sols la sap molt llarga, sinó que és un garnen, un gata maula de primera*. Jo ho he sentit a Girona: *Un bon gata maula està fet!* No em consta, en canvi, d’una manera del tot fidedigna, l’ús de **mosca morta** com a substantiu masculí.

57. Aquest no és el lloc de parlar del terme *pell roja* o *pellroja*, perquè no és un qualificador de caràcter o manera de ser, sinó més aviat un descriptor. Si en parlo és perquè té unes característiques notables. L’adjectiu és manté sense vacil·lacions en la forma femenina (aquesta és la seva particularitat): no s’ha format un adjectiu m. **pell-roig* (f. *pellroja*), pl. m. **pellroigs* (f. *pellroges*); en canvi el plural és vacil·lant: *pell-roges* o *pellroges*. El DLC és partidari de la primera forma (en realitat escriu *pell-roges*); el DIEC prescriu la segona. A mi em sembla ben catalana (que d’això es tracta) una frase com és ara: *Veiérem de lluny uns pells roges*. El terme devia haver-se introduït en plural per raons de freqüència d’ús. Als normativistes els costa d’admetre que les coses es puguin dir de dues maneres diferents.

b) *Lexemes femenins formats per adjectiu + substantiu*

També aquestes formacions femenines poden esdevenir masculines quan són usades en sentit figurat fent referència a homes. Però aquí, potser més que en les altres formacions, caldria distingir bé allò que està ben arrelat en la llengua dels usos esporàdics, circumstancials o estilístics. I això no és sempre fàcil.

mala (bona) peça La formació *mala peça* (o *bona peça* en sentit irònic) manté bé el femení. El DGLC dona una llarga explicació del seu ús.⁵⁸ Tanmateix la gramàtica de Mas i Nonell (p. 139 = p. 130 de la primera edició) cita un lloc de Pons i Massaveu (1889), en què trobem *bona peça* amb un determinatiu masculí: *Potser parlar-me d'ell, d'aquell murri, d'aquell bona pessa... — És clar.*⁵⁹ El primer *aquell* pot haver provocat el segon. La formació, de significat semblant, *mala (bona) pell* ('L'home mateix quant a la seva índole'), manté bé el femení. El DGLC en dona un exemple: *Ja ets una bona pell, tu!* Més vulgar i ofensiu és *mala (bona) pècora*, que per al DIEC és un «*m. i f.*». Potser sí que esporàdicament és o ha estat usat com a substantiu masculí. La formació *mala llengua* en l'accepció de 'Persona maldient' és un femení: *És una mala llengua, el teu veí.* És freqüent el plural: *Males llengües diuen... o Les males llengua del barri deien...*

males mans Com a qualificador de persona, *males mans* esdevé masculí singular quan es refereix a un home: *Aquest noi tot ho des-trossa: és un males mans* (pl. *són uns males mans*). És també un femení singular: *És una males mans, aquesta noia* (pl. *són unes males mans, aquestes noies*). També presenta usos adjectivals: *una colla de ganduls i males mans, això és el que sou; fuig d'aquí, males mans!*

mala pinta L'expressió *mala pinta* té una història semàntica

58. El DGLC explica les expressions *Una bona peça, una mala peça* així: «dit d'una persona segons les seves qualitats, els seus capteniments, bons o dolents (la primera expressió d'ordinari irònicament amb el valor de la segona)». També registra *peça* com a substantiu masculí: «Dit del qui és una mala peça, un mal subjecte». El DCVB confirma això darrer: «S'usa també *peça* sense qualificatiu de "bona" o "mala", i en barceloní vulgar s'usa *peça* en aquest sentit com a masculí: *No te'n refiis, que és un peça*». No recordo haver-ho sentit dir mai. El DCVB també recull l'exclamació braquiològica *Quina peça!*, que m'és familiar; no em sona, en canvi, **Quin peça!*

59. Spitzer (p. 175) recull la cita abreujant-la.

que ofereix una certa complexitat. *Pinta* és un participi-adjectiu (precedent del llatí vulgar **pinctus* substituït del clàssic *pictus*) substantivat en femení amb el significat de ‘Senyal o marca que permet de reconèixer una cosa o la seva qualitat’, de manera que *Tenir una cosa bona pinta* literalment vol dir ‘Tenir una marca que indica la seva bondat’. Després *pinta* adquireix el significat d’‘Aspecte’ i el de ‘Fesomia, aire’ (*Aquest cavall té bona pinta; Té una horrible pinta de mafiós o de perdonavides*). Llavors l’expressió *mala pinta* (i irònicament *bona pinta*) pot esdevenir un substantiu qualificador de persona amb el significat de ‘Persona malvada’, ‘pocavergonya’, que quan fa referència a un home tant pot ser masculí com femení (*El protagonista del serial és un mala pinta o una mala pinta*). També és diu simplement *pinta* amb el mateix significat (*L’hereu era un pinta*, més aviat que *era una pinta* o bé *Tots ells són uns pintes* més aviat que *són unes pintes*). També presenta usos adjectivals: *és encara més (mala) pinta que l’amo*. Sembla que l’accepció d’‘aspecte’, ‘fesomia’ del femení *pinta* procedeix del castellà i en tot el procés semàntic hi ha hagut intervenció castellana. Però, com el cas de *llauna*, aquí també podem dir que el mot ha tingut vida pròpia en català. El DGLC no recull *pinta* significat ‘aspecte’ ni el seu ús com a qualificador de persona. El DCVB en dóna alguns exemples literaris moderns. Tot això sembla recent (cf. DECat. VI 549, 30ss.), però ha tingut una notable força expansiva. També deu procedir del castellà l’ús del verb *pintar* en l’accepció de ‘Tenir un aspecte bo o dolent, una cosa’, en frases com *El negoci no pinta bé* (= ‘No té bona pinta’), que recull el DCVB. Probablement aquesta accepció del verb té relació amb la del substantiu *pinta* ‘aspecte’.

males entranyes Spitzer (p. 175) cita un lloc de *Terra baixa* de Guimerà (correspon a l’escena quarta de l’acte primer) que transcriu amb ortografia normalitzada (parla Marta): *Que no ho vegi que ploro, que em pegaria, el males entranyes*.

bona fe Trobo en el diccionari de Raspall-Martí (1984) una frase en què *bona fe* és un substantiu masculí: *És un bona fe i tothom se n’aprofita*. És femení si es refereix a una dona. És invariable pel que fa al nombre: *Són uns* (o *unes*) *bona fe*, cosa ben notable. També és usat com adjectiu: *no he conegut ningú tan bona fe com ell(a)*. Tot això m’és familiar.

poca criança Com a substantiu masculí plural és usat en un lloc d'Emili Vilanova que cita la gramàtica de Nonell i Mas (p. 139 = p. 130 de la primera edició) i recull Spitzer (p. 176) abreujant-lo: *¿Que volia que fes ab aquexos poca criansa (li va dir en Parladé a la noya) si en aquesta hora ja és tancada la casa de correcció?* (Vegeu la nota 61).

poca substància El sintagma *poca substància* es comporta d'una manera semblant. El DCVB diu que *Un poca substància* vol dir 'Persona poc entenimentada', però en l'exemple que en dóna, de Narcís Oller (1926), és més aviat un adjectiu: *Axò t'haig de perdonar, poca sustància?* Però pot ser usat com a substantiu: *Ets un poca substància!* Com *bona fe* és invariable pel que fa al nombre: *són unes actrius poca substància*. Com adjectiu també pot aplicar-se a coses (*Mai havia llegit una cosa tan poca substància* o *uns articles tan poca substància*), però no pot competir amb el sintagma adjectival *sense substància*.

Tot això fa pensar que els compostos del tipus **poca-solta**, **poca-traça**, **pocavergonya**, **pocapena** tenen el seu origen en lexemes esdevinguts substantius qualificadors de persona que han aglutinat els seus elements quan han estat usats en plural, de manera que la frase que encara avui em sembla possible *Són uns poca pena*⁶⁰ ha esdevingut per una propagació mecànica *Són uns pocapenes*. El procés podria ser aquest: *és un poca pena* > *són uns poca pena* > *són uns pocapenes*. També cal tenir en compte que aquests sintagmes són sovint usats en interjeccions insultants, que requereixen una forma de plural inequívoca. També en la funció adjectival demana una concordança formal: *Funcionaris pocavergonyes* (però *funcionaris bona fe*).

No sé si podríem fer entrar raonablement en aquest apartat els termes *setciències* (*és un setciències*) i el registrat pel DCVB *setze llengües* (*és un setze llengües* 'molt xerraire') que contenen un substantiu femení plural (cf. 1.1.2).

2.1.3. Fins aquí mots i lexemes femenins esdevinguts masculins quan en sentit figurat fan referència a persones mascles i plurals femenins convertits en singulars masculins (i a vegades també femenins).

60. Com és el cas de *bona fe* o de *poca substància*, el manteniment del singular es justifica perquè es tracta d'abstractes no comptables; diem *Ells tenen poca traça* i no diem **Ells tenen poques traces*.

2.2. *Substantius masculins que esdevenen femenins*

Els substantius masculins esdevinguts en sentit figurat qualificadors de persona es comporten d'una manera ben diferent que els femenins. Pel sol fet de referir-se a una dona els masculins no esdevenen femenins sense que aquest fet comporti també un canvi en la seva estructura formal. Són rares les excepcions. Nonell i Mas (p. 139 = p. 130 de la primera edició) cita un lloc d'Emili Vilanova en què apareix **pocs modos** acompanyat d'un determinatiu femení: *A dins, torno a dir: y la que'm repliqui, d'un cop de xinella la estabornexo. Ahont van aquestes pocs modos!*⁶¹ Aquí el masculí *pocs modos* ha esdevingut un substantiu qualificador femení. El substantiu **pendó** referit a una 'Dona de conducta considerada no correcta' manté el gènere masculí del sentit recte. El DCVB en dóna un exemple pertanyent a una cançó valenciana: *més m'estimo carabassa / que casar-me en un pendó*. Però el mateix DCVB adverteix que «en aquest sentit s'usa també com a femení»: *la tenia per una pendó* (1923). No puc citar altres mots masculins esdevinguts femenins. Però, com ja hem dit, en aquest terreny tot, o gairebé tot, és possible. Frases com *Aquesta noia és una capsigrany* o *és una carquinyoli* poden resultar no sorprenents en una conversa informal. Menys acceptable seria *Aquesta noia és una mussol* o *les seves germanes són unes escurçons*; del tot impossibles semblen aquestes altres: **Aquesta noia és una corcó* o **és una sabatot*.

2.3. *Formacions femenines procedents de substantius masculins usats en sentit figurat*

Alguns substantius masculins usats com a qualificadors de persona han adquirit, d'una manera més o menys estable, una forma especial per al femení. Amb altres paraules l'ús en sentit figurat de substantius masculins com a qualificadors pot determinar la creació de

61. Lloc citat abreujadament per Spitzer (p. 174). En la gramàtica de Nonell i Mas aquest i altres exemples serveixen per a il·lustrar una observació sobre la concordança gramatical: «En algunes ocasions se troba la concordança entre les idees significades per les paraules, y no entre aquèstes considerades gramaticalment».

formes femenines i a vegades de vertaders adjectius de dues terminacions. No tots els casos presenten els mateixos problemes.

garneu / garneua Joan Veny ha dedicat una excel·lent monografia a l'ictionímic *garneu* («De l'occità *gronau* al català *garneu* “Trigla lyra”»).⁶² El *garneu* pertany a la família dels tríglics, de cap gros i protegit per plaques òssies subcutànies, que, un cop pescat, fa un soroll característic. Veny ens mostra que tant el català *garneu* com l'occità *gronau* (o *granau*), del qual procedeix el mot català, deuen el seu origen a una comparació d'aquest soroll amb un gruny. L'etimologia darrera seria el llatí *grunnire* ‘grunyar’ i el seu significat etimològic ‘Peix que gruny’. Però Veny no es limita en el seu estudi a establir una etimologia convincent, a explicar l'evolució fònica del mot manllevat de l'occità i a assenyalar-ne la difusió; dedica un capítol als sentits figurats que presenta el català *garneu*, que és allò que aquí majorment ens interessa. Els més coneguts i dotats de suport literari són el de ‘Murri, mal intencionat, astucios’ i el de ‘Gasiu, avaricios’.⁶³ D'acord amb els exemples recollits per Veny és usat com a substantiu qualificador masculí: *Lo garneu de l'Olaguer procurà amanyegar a la vella (...) La visitava sovint* (Narcís Oller, exemple de 1884); *No sols la sap molt llarga, sinó que és un garneu, un gata maula de primera* (G. Vidal i de Valenciano, exemple de 1886); com adjectiu masculí: *Feu un ullet tot garneu* (Narcís Oller, exemple de 1890), i finalment com adjectiu femení: *Aquella dona garneua i ordinàriament serena* (Narcís Oller, exemple de 1906). Veiem, doncs, com un substantiu masculí, esdevingut en sentit figurat un qualificador de persona, pot generar un adjectiu de dues terminacions. Tant el DGLC com el DIEC entren el mot com a adjectiu (*garneu -a*). Avui *garneu* és sentit com a un adjectiu literari, almenys per barcelonins. Que sigui el nom d'un peix, em sembla que, fora dels medis relacionats amb la

62. Dins *Actes del sisè col·loqui d'Estudis catalans a Nord-Amèrica (Vancouver 1990)*, a cura de K. I. Kobbervig, A. Pacheco i J. Massot i Muntaner (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992).

63. Veny explica aquestes accepcions partint del fet que el *garneu* és un peix que sembla tenir el cap buit, que és un ‘Cap buit’, d'on ‘Persona de poc seny o que es fingeix beneita’. Jo penso que la gent malintencionada, com la gasiva, no s'expressa mai amb claredat; el seu parlar és un grunyit.

pesca, és ignorat del tot. Llavors l'opacitat del terme fa més fàcil el seu ús com a adjectiu.

porc / porca El qualificador *porc* és transparent i la metàfora ben viva. Quan algú diu que *Aquell home és un porc* (o *és molt porc*), vol qualificar-lo despectivament de 'Brut físicament o moralment': el compara amb el *porc*, que és considerat l'animal 'brut' per excel·lència (sense tenir en compte els beneficis que n'ha tret l'home). Però quan es diu *porca* de res que sigui de gènere femení —d'una criatura (humana o no humana) o d'una mala acció, o d'una paraulota o d'una narració— la metàfora funciona d'una altra manera, i això és així perquè en gairebé tot el domini del català la femella del porc no és *porca*, sinó *truja*.⁶⁴ La comparació no la fem, doncs, amb l'animal femella. Llavors *porca* (substantiu qualificador i adjectiu) és un femení generat pel masculí *porc* (substantiu qualificador i adjectiu). Això és el que sembla que vulgui indicar el DGLC: és dins l'article «porc *m.*» que és consigna l'ús del mot en sentit figurat (com a substantiu i com adjectiu) i és llavors que adverteix que el femení de *porc* en sentit figurat és *porca*.⁶⁵ És el sentit figurat d'un mot masculí allò que ha determinat la formació d'un adjectiu de dues terminacions. El fet que la forma femenina secundària *porca* sigui molt usada fent referència a accions i coses, i no solament a persones, fa encara més manifest que es tracta d'un veritable adjectiu; l'exemple del DGLC diu: *M'ha fet una acció molt porca*. El DCVB en dona un de Sagarra: *Una escena de les més positivament porques que es pot inventar una imaginació comercial*.⁶⁶

marrà / marrana Aquí hauríem de repetir el que hem dit de la formació *poc / porca*. Em sembla del tot evident que *marrana* (subs-

64. Tots els diccionaris catalans de certa importància registren el terme *porca* amb el significat de 'truja' i tanmateix aquest és un ús molt restringit (DECat. VI 702, 32-39).

65. En el DLC, seguint la GEC, hi ha una entrada «porc -a»; l'article serveix per a parlar del nom de l'animal mascle i dels sentits figurats de forma masculina i femenina; el terme zoològic *porca* té un article independent —d'acord amb criteris generals per al registre dels noms de les femelles dels animals— on no es consigna altra accepció que la de 'truja'. És una altra manera, no sé si menys afortunada que la fabriana, de deixar clar que el substantiu-adjectiu femení *porca* no és més que la forma femenina del substantiu-adjectiu *porc*.

66. Aquestes frases recordem l'ús popular de l'italià *porco* en funció d'adjectiu: *Questa porca vita, Porco mondo!* o *Porca miseria!*

tantiu qualificador i adjectiu) és un femení generat pel masculí *marrà* (substantiu qualificador i adjectiu) i és del tot evident perquè enlloc dins el domini del català *marrana* no designa o no ha designat, almenys d'una manera estable, la femella del marrà, és a dir l'ovella. El DGLC introdueix el femení *marrana* dins l'article «marrà *m.*» de la mateixa manera que introdueix *porca* dins l'article «porc *m.*». El fet que al Pallars *marrà* designi el porc i *marrana* la truja, no em sembla que hagi pogut incidir en la formació del femení com a substantiu o adjectiu qualificador. En canvi, hi ha hagut, sens dubte, una influència del castellà *marrano / marrana* 'porc / truja' (sense relació etimològica, segons sembla, amb el mot català) en l'accepció de 'brut'; de fet, molts diuen *marrano* en lloc de *marrà* en aquesta accepció. Però *marrà / marrana* es diu sobretot d'un infant 'Que fa marraneries o marraneja'. Aquest ús és del tot genuí i ben connectat amb el sentit recte de *marrà*, que designa el 'mascle de l'ovella', que és, o és considerat, un animal especialment rebec i tossut. En aquest sentit em sembla significativa l'observació de Coromines (DECat. v 499a, 23ss.) que diu: «*Marranejar* mai no ha significat 'fer porcades o indecències' sinó 'plorar o cridar tossudament'».

ruc / ruca El DIEC diu, a l'article «burro», que en sentit figurat *burro* vol dir 'Estúpid, obtús' i, a l'article «burra», que *burra*, també en sentit figurat, vol dir 'Estúpida, obtusa'. Les definicions són les pròpies d'un adjectiu, però no diu expressament que aquests mots puguin ser usats com a adjectius. Segons això, no podem parlar d'un adjectiu de dues terminacions (*burro -a*). La cosa té la seva justificació, si tenim en compte que quan diem *Aquest noi és un burro* (o *és molt burro*) comparem el noi amb un burro o ase i quan diem que *Aquesta noia és una burra* (o *és molt burra*) comparem la noia amb una burra o someira, no amb un burro. Cadascun dels substantius ha generat el seu substantiu qualificador i el seu adjectiu. Això és filar molt prim, potser massa prim. Ara, el mateix diccionari quan es tracta de l'ús en sentit figurat dels termes *ruc* i *ruca* presenta les coses d'una manera diferent. Usa el sistema que acabem d'explicar a propòsit de *porc / porca*. En l'article «ruc» es diu que, quan el mot és usat com a adjectiu, el femení és *ruca*: «*adj.* i *m.* i *f.* [fem. *ruca*] FIG. Persona d'enteniment obtús, no gens intel·ligent» (ara la definició és la pròpia d'un substantiu). En can-

vi, *ruca* no vol altra cosa que ‘somerà’, sempre segons el DIEC. Ara tot això té un sentit: deu voler dir que és el masculí *ruc* el que ha generat l’adjectiu *ruc -a* i que *ruca*, en sentit figurat, no és més que el femení del substantiu qualificador i adjectiu *ruc*. Això pot tenir un bon fonament, o un cert fonament, en el fet que el femení *ruca*, en sentit propi, no és usual en gran part del domini del català: com adverteix el DECat.(VII, 507a, 36), el femení *ruca* és inusitat a la zona central, però en el Pallars en lloc de *somerà* o *burra* se sent pertot *ruca*. La gran naturalitat amb què és usat el superlatiu *ruquíssim -a* posa més de manifest que *ruc / ruca* és sentit com un veritable adjectiu.

estornell / estornella El DCVB registra *estornella* amb el significat de ‘Noia o dona deixondida, llesta, viva de potències’ (Mall.).⁶⁷ No vol dir altra cosa. Evidentment és tracta de la feminització del terme *estornell* usat en sentit figurat ‘Persona eixerida, molt desperta de potències’.

pallús / pallussa i gamarús / gamarussa D’acord amb el DGLC *pallús* en sentit recte designa el ‘rebuig de la palla’ i és també, com diu, un «mot despectiu que s’aplica a una persona aturada, curta de gambals». En el DIEC al costat del substantiu masculí *pallús* hi ha el substantiu femení *pallussa*. Això s’explica sobretot pel fet que el mot ha deixat de ser usat en sentit recte. Una cosa del tot semblant podem dir de *gamarús*, el nom d’un ocell nocturn (*Strix aluco*) en sentit recte, que en sentit figurat es diu d’una ‘Persona toixa, bestiota’, en paraules del DGLC. El DIEC consigna també el substantiu femení *gamarussa*. Tant *pallussa* com *gamarussa* són, em sembla, de formació recent, creades en ambients escolars i en la seva funció adjectiva, molt freqüent en aquests qualificadors. Ja no és possible de dir *Són molt pallussos aquestes noies*. El DIEC no consigna *passerella*, feminització del qualificador *passerell* (nom d’un ocell petit, i en sentit figurat ‘Persona sense experiència en una activitat’ i ‘Persona molt viva i alegre’). No em sembla gaire més circumstancial que *gamarussa* o *pallussa*. És clar que en el llenguatge col·loquial tot, o gairebé tot, és possible. Tanmateix una frase com és ara *És molt estaquirotada aquesta noia*, sembla

67. En dóna solament un exemple (Alcover, Cont. 347): *S’estornella de Na Marieta*.

menys sorprenent que aquesta altra: *És molt mussola aquesta noia*. Això potser és així perquè actualment *estaquirot* ja no és usat en sentit recte, i, en canvi, tothom sap què és un mussol.

llondro / llondra *Llondre* (i després també *llondro*) era el nom d'una nau auxiliar petita, ben documentat des del XIV al XVIII (DECat. v 294, 9ss.). És usat en sentit figurat com a substantiu qualificador per a designar una persona de comprensió tarda. El DCVB cita un lloc de Ruyra: *Llondro serà qui no ho endevinarà*. Coromines diu que des de petit l'havia sentit a Barcelona en frases com *No siguis llondro!*. He pogut comprovar que és encara viu. Ara, aquest *llondro* masculí ha generat un femení *llondra*. Reprodueixo l'article del DGLC: «**llondro** -a m. i f. D'intel·ligència obtusa». El DCVB el considera un adjectiu.⁶⁸

enze Molt diferent és el cas del substantiu masculí *enze* (del ll. *index -icis*) 'ocell de reclam en la caça amb teles'. El DGLC registra així el sentit figurat: 'Dit d'un home aturat, no gens deseixit'. Segons això *enze* no es podria dir d'una dona. Per al DIEC, en canvi, en sentit figurat és un «m. i f.»: 'Persona aturada, no gens deseixida'. Si és així, de la mateixa manera que es diu *Tot el dia bada, és un enze* —és l'exemple del DIEC— es podria dir *Tot el dia baden, són unes enzes*. Hi ha diversos factors que han contribuït a fer acceptable aquesta frase. En primer lloc hi ha el fet que, almenys en medis urbans, el sentit recte s'hagi perdut i s'ignori quin és el significat propi del mot *enze*. Llavors, com ja hem observat repetitivament, el sentit figurat esdevé el recte. També cal tenir en compte que *enze* és força usat en funció adjectival (*És encara més enze que el seu germà*), de manera que pot ser sentit com un veritable adjectiu. Hi ha encara l'estructura fònica del mot. De fet, *enze* ha esdevingut femení en diversos indrets i el DCVB en dóna exemples. Ara, usat com adjectiu o com a substantiu, *enze* és un qualificador que s'aplica fent referència a homes més que a dones d'acord amb el gènere originari del mot. Per això potser resulta sorprenent la frase de més amunt: *Tot el dia baden, són unes enzes*. Però molt més sorprenent resultaria la frase *Aquestes noies tot el dia*

68. És clar que el sentit recte de *llondro* és el de 'Vaixell de càrrega petit i feixuc' i el figurat és el de 'Curt d'enteniment' i no al revés, com sembla indicar l'estructura de l'article en el DLC i en el DIEC.

baden, són uns enzes. En valencià *enze* ha esdevingut *enza* (femení), però és usat com a masculí en sentit figurat fent referència a un home: *ets un enza* (amb una -a ben clara).

Més amunt (a 1.2.5. i a 1.2.6.) hem vist que els adjectius femenins *pallassa*, *bufona* i *pàmfila* havien sortit dels respectius adjectius masculins, que procedien de substantius masculins.

2.4. Formacions masculines procedents de substantius femenins usats en sentit figurat

Acabem de veure com alguns substantius masculins usats com a qualificadors de persona han adquirit una forma especial per al femení i han generat així adjectius de dues terminacions. Això no és freqüent, però sembla del tot excepcional que un substantiu femení usat en sentit figurat generi una forma especial per al masculí.

bajoc / bajoca El Labèrnia entra *bajoch* -ca com un adjectiu. Per al DGLC *bajoc* és substantiu qualificador («m. Babau, bonàs, calçasses»), però *bajoca* no ho és; el femení *bajoca* és solament la tavella d'algunes lleguminoses i una varietat de pèsols que es menja amb tavella.⁶⁹ El DCVB registra el sentit figurat de *bajoca* com a substantiu femení, però també masculí (*Tenia un fill bajoca del tot*). Em sembla que no és una conjectura massa arriscada pensar que el femení *bajoca* 'Tavella de certes lleguminoses' usat en sentit figurat ('Cosa sense substància') ha generat un masculí *bajoc* (adjectiu o substantiu qualificador, ara tant se val). El procés sembla el següent: *Ell és una bajoca* > *Ell és un bajoca (és bajoca)* > *Ell és un bajoc (o és bajoc)*. Sembla del tot natural que si d'una dona es pot dir que *és bajoca* d'un home és pugui dir que *és bajoc*. Però això no sol passar en altres mots.⁷⁰ Hem vist un gran nombre de substantius femenins que esdevenien masculins quan eren usats en sentit figurat (des de *barra* a *plaga*, des de *rata* a *soca*), però la forma del mot restava invariable, fins i tot quan eren

69. En el DIEC figura l'article «*bajoc bajoca*», substantiu masculí i femení, no adjectiu.

70. Joan Veny m'explica que a Campos en lloc de dir-se d'un home que *és una perla* es diu (o es possible de sentir dir) que *és un perlo* (naturalment per antífrasi). Em sembla producte d'un desig de parlar d'una manera divertida.

usats com a adjectius. És ben notable, doncs, que *bajoca* hagi generat una estructura formalment masculina: *bajoc*. Tanmateix no és possible descartar del tot l'existència d'un *BAJOCU antic per 'beneit' (DECat. I 560b, 55).

llonze / llonza Hi ha en el DGLC dos articles independents: un és per al substantiu femení *llonza* 'Tros de carn de moltó etc. adherida a una falsa costella' i un altre per al substantiu (*m. i f.*) *llonze -a* 'Dit del qui, poc viu, no s'adona de res'. Això presenta diversos problemes. En primer lloc la relació entre els dos mots. Coromines (DECat. v 254a, 1) diu que «el nom personal» *llonze* sembla ser un derivat de *llonza* 'tros de carn (...)'. Després de tot el que hem anat veient, no em sembla cosa dubtosa. Un altre problema és si certament cal considerar *llonze* i *llonza* com a substantius que designen persones («noms de persona» en la terminologia fabriana) o més aviat com un adjectiu de dues terminacions. Com ja hem explicat en la nota 9, Fabra adverteix que tractant-se d'aquesta classe de mots la indicació «*m. i f.*» només vol dir que el mot és més usat com a substantiu que com adjectiu. No és, doncs, sorprenent que la definició que Fabra dóna del mot sigui també adient a un adjectiu.⁷¹ També hem vist que l'oposició entre substantiu i adjectiu és sovint poc nítida. De fet el mot és sovint usat com adjectiu; Coromines (1.1.) il·lustra l'ús de *llonze -a* amb aquestes dues frases: *Aquest home és un llonze* i *Noia, no siguis llonza*. En la segona frase *llonza* és usat com si fos un adjectiu. El DCVB en dóna dos exemples; un de Pons i Massaveu (1889): *Potsè's pensava que aniriam a cal afartapobres, la llonsa!* L'altre pertany a un recull d'articles de Joan Moreira publicat el 1934 (*Del folklore tortosí*): *Mira que ets llonsa, Càndia!* En aquest darrer exemple *llonza* és un adjectiu i en el primer pot ser-ho. És un adjectiu masculí en l'exemple que Givanel recull d'un text de V. Bonavia i Rius (1898): *El sastre que va ser llonza (...) de fiar-li*. Però el problema no és si es tracta d'un substantiu o d'un adjectiu. El problema és explicar d'on surt la forma masculina *llonze*, si certament ha de ser considerat com un derivat de *llonza* 'Tros de carn (...)'. Em sembla que l'explicació que acabem de donar

71. Molt més compromesa és en aquest sentit la definició del DIEC: «Persona poc viva, que no s'adona de res».

per al masculí *bajoc* és també vàlida per al masculí *llonze*. De la mateixa manera que el femení *bajoca*, usat en sentit figurat, ha generat un masculí *bajoc*, substituït d'un masculí *bajoca* (*Aquest noi és un bajoca*), així el substantiu femení *llonza*, usat en sentit figurat, pot haver generat un masculí *llonze*, substituït d'un masculí *llonza* (*Aquest noi és un llonza*). Evidentment per a explicar el sentit figurat no s'ha de partir del sentit, tan culinari, donat com el recte per Fabra, sinó d'una accepció més àmplia, com la donada per Labèrnia, 'Tallada prima de carn'. Reproduïxo l'explicació de M-L. Wagner: «*llonza* 'benêt, simple'; le cat. *llonza* (esp. *lonja*) signifie 'tranche de viande'; est ce pour le peu de valeur de celle-ci qu'on appelle ainsi un benêt, ou y a-t-il quelque allusion cachée, comme dans l'esp. américain *chorizo* 'bobo', dérivé de la dénomination du membre viril? (v. Wagner, «*Revista de Filología Española*», x (1923), 74 et n.)». Em sembla poc probable l'explicació alternativa de Wagner, perquè no es tracta d'un mot sentit com a pertanyent a un argot baix. Hi ha encara una altra qüestió: el masculí *llonze* del *Diccionari Ortogràfic* de 1917 i el DGLC de 1932 és alguna cosa més que una convenció ortogràfica? Com que el mot sembla propi del català central, probablement en cap lloc no es pronuncien el masculí *llonze* i el femení *llonza* d'una manera diferent. Però hi ha un fet que posa de manifest que es tracta d'un substantiu qualificador (o d'un adjectiu) de dues terminacions, l'existència d'una forma masculina més vulgar o popular, la forma *llonzo* (-*nzu*), que no surt en els diccionaris, però que he pogut comprovar que és ben viva.

3. CONSIDERACIONS FINALS SOBRE ELS SUBSTANTIUS USATS EN SENTIT FIGURAT COM A QUALIFICADORS DE PERSONA

Hem vist (a 2.1.) que un gran nombre de substantius femenins esdevenien masculins quan en sentit figurat s'aplicaven a homes. Són certament molts, però no es tracta d'una regla general. La persistència del gènere femení en alguns casos pot ser explicada per raons diguem-ne psicolingüístiques. W. Beinhauer, parlant d'expressions injurioses en castellà, observa (p. 44) que el mot *cotorra* continua essent femení quan s'aplica a persones de sexe masculí i que, en canvi, el terme *gallina* es masculinitza: «*Carlos es una cotorra, pero un gallina*» i afegeix: «Causa de esta diversidad es que el reproche de locuacidad afecta con más frecuencia a la mujer que al hombre, mientras, contrariamente, sólo se habla de hombres cobardes, nunca o rara vez de una mujer cobarde; por eso, *el gallina*». L'argumentació, en la mesura que intenta explicar «la causa de la diversitat», no em sembla convincent. Altrament també es podria dir que, atès que la llengua reflecteix una societat masclista, el manteniment del gènere femení del substantiu originari quan s'aplica a un home subratlla el caràcter pejoratiu del terme;⁷² podem dir d'un home tossut que *és una mula* (*És inútil! En Joan és una mula; no el convenceràs*), però no diem que *és un mula* (com diem que *és un rata*) o que *és un mul*. Segons això la frase *No hi vulguis tractes: és una bèstia!* seria més inju-

72. A propòsit d'això em sembla interessant el comentari que fa Coromines (DECat. 1 560b, 46ss.) a un lloc del *Llibre de les Dones* d'Eiximenis: «si la muyller lo veu hom de esforços (...) més lo amarà e'l tembrà que no farà si'l veu un bajocha o una bèstia, qui li lexa fer tot ço que vol». Hi ha en aquest passatge un problema de crítica textual perquè l'incunable diu «una baiocha», lliçó que podria ser la preferida «admetent que es tracta d'un ús familiar en què s'aplica a un home, per agreujar el matis pejoratiu, un terme femení per emfatitzar la seva fluixedat». Segons això, dit d'un home, *una bajoca* seria considerat més pejoratiu que *un bajoca* que ho fóra més que *un bajoc*.

riosa que la frase *No hi vulguis tractes: és un bèstia!*. No sé si és més injuriosa, però és, sens dubte, més expressiva, perquè fa més pròxima la metàfora; la identificació entre els dos termes és total. Una cosa semblant es podria dir del manteniment del masculí quan s'aplica a una dona. El masculí *cavallot*, d'acord amb el DGLC, es diu especialment d'una 'Noia esvalotada'. Es diu que *és un cavallot* i no que *és una cavallot*. Val a dir que *cavallot* no és un terme injuriós com ho són *mula* o *cotorra* o *bèstia*.

A mi no em sembla que les raons que he anomenat psicolingüístiques tinguin gaire pes quan es tracta d'explicar el manteniment o el canvi del gènere originari d'un terme, quan, en sentit figurat, s'aplica a persones (homes i dones). El manteniment del gènere originari sembla, sobretot en les metàfores, del tot normal i no necessita explicacions: *Ella és un mussol i el seu marit una mula (guita). Ella és un argent viu i el seu marit una fura. Ella és un corcó i el seu marit una cotorra. Ella és un cavallot i ell una bala perduda. Ella és un plom i el seu marit una patum. Ella és un belluguet i el seu marit una formigueta. Aquesta noia és un sol i aquest noi una joia. Ella és un cel i ell una meravella. Ell és una calamitat i ella un desastre. Ella és un gallimarsot i ell una mala peça. Unes animetes En Tal i En Tal i uns àngels Na Tal i Na Tal*. Allò que necessita una explicació és el canvi de gènere — en realitat el pas del femení originari al masculí, perquè el canvi de masculí a femení hem vist que era del tot excepcional. Entenc que es tracta d'una qüestió merament gramatical: una espècie de concordança *ad sensum* consolidada i lexicalitzada. Hi ha, però, alguns factors que ajuden el pas del femení al masculí: l'oblit de sentit recte o l'opacitat de la relació entre el sentit recte i el figurat; la vitalitat de l'ús del terme en sentit figurat (que pot determinar la creació de derivats) juntament amb la poca freqüència amb què el mot és usat en sentit recte; la tendència a l'adjectivació dels substantius qualificadors de persona, cosa que implica la formació d'epicens. També cal tenir en compte la freqüència d'ús: molts d'aquests substantius són, en efecte, termes més o menys injuriosos i fan referència a allò que és considerat un defecte propi d'homes, o especialment vituperable quan és atribuït a un home, i conseqüentment són usats sobretot qualificant homes (alguns no qualifiquen dones). Però és difícil de parlar

de causes generals; certament no podem dir que cadascun d'aquests termes presenta el seu problema, però també em sembla que caldria examinar-los gairebé un per un.

Però hi ha també una altra qüestió que em sembla que convé subratllar. No tot és gramàtica ni lingüística. Les llengües com a tals tenen un estil. Per això podem parlar d'*Estilística Llatina* o d'*Estilística Catalana* i escriure'n, si convé, manuals. Però l'estil d'una llengua també està sotmès a una evolució, de manera que podem dir que cada època té un estil. El lector ha observat que he hagut de citar abundantment textos d'Emili Vilanova i de Narcís Oller i potser també ha observat que hi havia en el català que llavors es parlava, i s'escrivia, una riquesa que avui sembla haver-se perdut. No voldria de cap manera fer meua la teoria segons la qual el noucentisme va ofegar el català que es parlava i es va endur amb la mateixa escombrada allò que era espuri i allò que semblava massa pintoresc. Certament sóc dels qui creuen que els gramàtics poden exercir una gran influència en l'evolució de la llengua parlada, però aquesta influència té uns límits; ella sola no pot canviar o anul·lar trets fisonòmics de la llengua. Són els temps i els gustos que canvien i l'acció dels gramàtics i escriptors respon a aquests canvis. Allò que potser ha ofegat el noucentisme és l'interès per l'estudi del català popular del segle XIX, més persistent del que pot semblar. Però ara això potser també ha canviat; any darrere any es fa més patent l'interès que desperta la llengua viva de molts textos pre-noucentistes. Una àmplia monografia sobre el català popular d'entre els segles XIX i XX sembla del tot necessària. També cal dir que per a aquests estudis disposem del més extraordinari dels diccionaris, l'Alcover-Moll.

Però la meua intenció en redactar aquest treball ha estat únicament fornir un material mínimament elaborat als estudiosos de la sintaxi catalana — que un dia o altre hauran de redactar un tractat amb els volums que calgui — quan toqui parlar del gènere i el nombre. La meua idea és que les teories passen, però resta el material, si és presentat i criticat adequadament, cosa que no sé si he aconseguit d'una manera del tot satisfactòria.

BIBLIOGRAFIA

- Beinhauer = Werner BEINHAUER, *El español coloquial*, trad. de F. Huarte Morton, Madrid, Ed. Gredos, 1973².
- DCECH = Joan COROMINES i José Antonio PASCUAL, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, I-VI, Madrid, Ed. Gredos, 1980-1983.
- DCVB = Antoni M. ALCOVER i Francesc de B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*, I-X, Palma de Mallorca, 1926-1962 [segona edició: primer volum 1962; segon volum 1964].
- DECat. = Joan COROMINES, amb la col·laboració de Joseph Gulsoy i Max Cahner, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, I-IX, Barcelona, Curial Edicions Catalanes/Caixa de Pensions, 1980-1991.
- DGLC = Pompeu FABRA, *Diccionari general de la llengua catalana*, Barcelona, Llibreria Catalònia, 1932 [1954², 1966⁴].
- Diccionari Aguiló = Marian AGUILÓ, *Diccionari Aguiló. Materials lexicogràfics aplegats per (...) Revisats i publicats sota la cura de Pompeu Fabra i Manuel de Montoliu*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1914-1934 [Edició facsímil: Barcelona, Altafulla, 1988-1989].
- DicCatCast. = *Diccionari català-castellà*, Barcelona, Diccionaris Enciclopèdia Catalana, 1987¹.
- Diccionari ortogràfic = Pompeu FABRA, *Diccionari ortogràfic redactat sota la direcció de (...)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1917.
- DIEC = Institut d'Estudis Catalans, *Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona / Palma de Mallorca / València, Edicions 3 i 4 / Edicions 62 / Editorial Moll / Enciclopèdia Catalana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995 [segona reimpressió corregida 1997].
- DLC = *Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1982¹.
- Figuera = Pere Antoni FIGUERA, *Diccionari mallorquí-castellà y el primer que se ha donat a llum, compost per don (...)*, Palma, 1840.
- GEC = *Gran enciclopèdia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1969 ss.
- Givanel = J. GIVANEL I MAS, *Notes per a un vocabulari d'argot barceloní*, «Butlletí de Dialectologia Catalana», núm. 7 (1919), ps. 11-68.
- GLarCat. = *Gran Larousse Català*, Director Editorial: Ramon Bastardes i Porcel; Director de l'obra: Josep Corredor-Matheos; Assessors lingüístics: Francesc Vallverdú i Canes, Joan Martí i Castell, Joan Solà i Cortassa, 10 vols., Barcelona, Edicions 62, 1987.
- LABÈRNIA, Pere, *Diccionari de la Llengua Catalana ab correspondència castellana y llatina*, 2 vols., Barcelona 1839-1840 [tercera ed. 1888-1892].

- Nonell i Mas = Jaume NONELL I MAS, *Gramàtica de la llengua catalana*, Manresa, establiment tipogràfic de Sant Josep, 1989 [segona edició: Barcelona, Alvar Verdaguer, 1906].
- Raspall-Martí = Joana RASPALL / Joan MARTÍ, *Diccionari de locucions i frases fetes*, Barcelona, Edicions 62, 1984.
- Spitzer = Leo SPITZER, *Die epizönen Nomina auf -a(s) in den iberischen Sprachen*, dins E. GAMILLSCHEG i L. SPITZER, *Beiträge zur romanischen Wortbildungslehre*, Ginebra, Olschki, 1921; «Biblioteca dell'Archivum Romanicum», II, 2, ps. 82-182.
- Wagner = Max-Léopold WAGNER, *Notes linguistiques sur l'argot barcelonais*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1924; «Biblioteca Filològica», XVI.

ÍNDEX ALFABÈTIC

- afaneta 12 n.
amable 13
àngels 61
animetes 61
argent viu 61
assenyat 13
avar 21
avarícia 17
babau babaua 15 n.
baina 39
bajoc bajoca 57s.
bala perduda 61
baldraga 29
baldragues 11, 29
baliga-balaga 12, 14, 16s.
bandarra 12, 14, 16s.
banya 10, 24
Barba-roja 18 n.
barbablanc 47
Barbaflorida 18 n.
barbas ese, el (cast.) 18 n.
barbaserrat 47
barra 10, 24s., 26
belluguet 61
beneit 13
bèstia 31 n., 34s., 61
bestiota 14, 36
Bigot 18 n.
bigotis 10
bleda 8, 38
bledejar 38 n.
blederia 38 n.
blet 38 n.
bocamoll 47
Bocca (it.) 18 n.
boceras (cast.) 12 n.
bogeres 12 n.
boira 31s.
bomba (cast.) 22 n.
bona fe 49
borratxa 22
borratxo -a 22
botifarra 40s.
botifler 40s.
bragasses 28s.
brètol 12, 14s.
brètola 15
bretoleta 15 n.
broncas (cast.) 11 n.
bronques 11 n.
bufó -ona 19 n.
burlaner 14 n.
burleta 12, 15s.
burra 54
burro 54
butxaques 29
cabra boja 46
caca 33s.
cagadubtes 18
calamitat 31, 61
calavera 32s.
calaverada 32
calçasses 6, 28s.
calces 11, 28
cama 18 n.
comes 18 n.
cames 18 n.
camentes 18 n.
canalla 12, 16s., 44
cap boig (buit, *etc.*) 9
cap d'ase (de trons, *etc.*) 9

- capsigrany 51
 cara (cast.) 26 n.
 caradura (cast.) 26 n.
 carallot 8
 carca 12, 15s.
 carota (cast.) 26 n.
 carquinyoli 51
 cavallot 8, 61
 cel 61
 cellajunt 47
 chapuzas (cast.) 11 n.
 colló 10
 competidor 14 n.
 comprador 14 n.
 conill conilla 22 n.
 cor, un gran 8
 Cor de Lleó 18 n.
 corcó 51, 60s.
 cotorra 60s.
 covard 21
 cràpula 12, 14, 16s. 44
 cul 18 n.
 cumbaïà 21, 30
 desastre 8, 61
 Diente (cast.) 18 n.
 disbauxat 21
 discòrdia 17
 dòcils 13
 doneta 28 n.
 eiserne Stirne (al.) 10 n.
 el calces (el barra, *etc.*) de — 28
 endevineta 12 n.
 entranyes 10
 enze 56s.
 escorxar el gat 22
 escurçons 51
 espieta 12 n.
 estaquirot 8, 55s.
 estornell estornella 55
 faccenda (it.) 43
 faccia tosta (it.) 10 n.
 fachenda (cast.) 43
 faldetes 27s.
 faldilleta 27 n.
 faldilletes 27s.
 fatxenda 43
 feina-fuig-mandra-no-em-deixis 21
 fer el pallasso (el senyor, *etc.*) 19, 31 n.
 fer el plaga (el merda, *etc.*) 31, 33s., 36
 figa 39
 figa blana 39
 figa flor 39
 figa molla 40
 flema 42 n.
 flemàtic 42 n.
 fleuma 42
 foll 13
 formigueta 61
 fresc -a 13, 21
 fresseta 12 n.
 frons durior (llat.) 10 n.
 fura 61
 galiassa 17, 44s.
 galifardeu 12, 15 n., 16
 galtes 10, 25s.
 gallimarsot 61
 gallina 37, 62
 gamarús gamarussa 55
 gamberro 12, 15
 gamberro -a 16 n.
 gana 44
 ganàpia 12, 14, 16
 gandul 13
 ganso gansa 33 n.
 garant 14 n.
 garneu garneua 52
 gat gata 22
 gat de frares 22
 gata maula (moixa, sauma) 47
 gatet 22
 gat vell 22
 gran cor 8
 Hèrcules 20
 intel·ligència privilegiada 46
 joia 61
 justos 13 n.
 la mala llengua de — 28
 lata 41
 lladre 14 n.
 llanda 42
 llauna 41, 49
 llenguallarg -a 47

- llengua llarga 46
 llepa 18
 llepaculs 18 n.
 llepafils 18 n.
 llepaplats 18 n.
 llondro llondra 56
 llonze llonza 58
 llonzo 59
 mà foradada 9, 47
 mala bava 9
 mala bèstia 35
 mala llengua 9, 11, 48
 mala llet 9
 mala (bona) peça 48, 61
 mala (bona) pècora 48
 mala (bona) pell 48
 mala pinta 9, 48
 mala sang 9
 malalt 9
 malànima 9
 malànimes 9
 males ànimes 9
 males entranyes 49
 males llengües 51
 males mans 51
 mamelles 18 n.
 mandra 44s.
 mandria (cast.) 44s.
 mandria (it.) 44
 manefla 12, 15, 16
 manetes 10, 27
 manitas (cast.) 27
 manotes 27
 mans foradades 44
 manta (cast.) 33 n.
 manyeta 12 n.
 marrà marrana 53
 maula 44
 melenas ese, el (cast.) 18 n.
 meravella 61
 merda 33s.
 mesquí 21
 mierda (cast.) 33
 mofeta 12, 14, 16s.
 morro 18 n.
 mosca 19 n.
 mosca morta 47
 mossega 19
 mula 60
 mula guita 46, 61
 mussol 8, 11, 51, 61
 narizotas ese, el (cast. 18 n.
 nas 18 n.
 nassos 15 n.
 Neró 20
 neula 38
 neuròtic 13
 ninot 19 n.
 nyoca 40
 pagès 19
 paliza (cast.) 49 n.
 pallassa 19, 57
 pallasso 19s.
 pallús pallussa 55
 pàmfil -a 20, 57
 Pamphilus (llat.) 20
 pánfilo -a (cast.) 20
 panxacontent -a 46
 panxa contenta 46
 paperina 22 n.
 passerella 55
 patata 39s.
 patriota 16
 patriòtic 16
 patum 61
 pebrots 10
 peça 45, 48
 pecador 14 n.
 pelleringues 30
 pellroja 47 n.
 pells roges 47 n.
 penca 26
 pendó 51
 penques 10, 26
 perlo 57 n.
 persona 13
 pesat 13
 pesta 17
 pet 22
 peu de fusta 7
 pijo (cast.) 46 n.
 pilota (cast.) 33 n.

- pinta 10 48s.
 pintar bé 49
 pipa (cast.) 22 n.
 pirata 20
 pispa 19
 pixa 46 n.
 pixafred 46 n.
 plaga 8, 20s.
 plagada 31
 plagasitat 31
 plaguejar 31
 plagueries 31
 plom 8, 61
 ploramiques 18
 poca criança 50
 poca substància 50
 pocapena 9, 50
 poca-roba 9
 Poca-sang 18 n.
 poca-solta 9, 50
 pocatraça 9, 50
 pocavergonya 9, 50
 porc porca 53
 porco -a (it.) 53 n.
 prenys 42 n.
 prudent 13
 punxa 19
 quixot 20
 raspa 19
 rata 38
 rata sàvia 46
 ronsa 18
 ronso 18
 ronyós 21
 ruc ruca 54
 ruïna 17
 sans 13 n.
 sabata 11, 29
 sabatasses 11, 29
 sabatot 11, 51
 sapastre 12, 14s.
 sapientia (llat.) 17
 savi 13
 sensat 13
 ser un calces (un galtes, etc.) 10, 24 *et alibi*.
 setciències 10, 50
 setze llengües 10, 50
 sol 7, 8 n., 61
 somiatruites 18
 sòmines 12, 15s.
 somnium (llat.) 17
 sopes 40
 Tallaferro 18 n.
 taral·lirot 12 n. 14, 16s.
 tarambana 12, 16s.
 tastaolletes 18
 tenir galtes (manetes, etc.) 10, 25 *et alibi*
 tifa 33s.
 titella 19 n.
 tinyós 21
 tocacampanes 28
 torera 20
 torero 19s.
 tòtil tòtila 12, 14, 15 n., 16
 traïdor 14 n.
 tranquil·la 13
 trapella 12, 14, 16
 trepa 17
 trompa 22
 tronera 32
 tros d'ase (de pa, de quòniam, etc.) 8
 venedor 14 n.
 Visage (fr.) 18 n.
 viu 21
 viva 21 n.
 viva-la-virgen (cast.) 21
 ximple 13, 21
 ximplet 13
 xiruques 30
 xitxarel·lo 12, 14, 16s.

SOCIETAT CATALANA DE LLENGUA I LITERATURA
FILIAL DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS